

Usanov Serzod

Oila tarbiyasida ota-onalarning vazifalari

(uslubiy qo'llanma)

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA’LIMI VAZIRLIGI**

**PEDAGOGLARNI YANGI METODIKALARGA O‘RGATISH MILLIY
MARKAZI**

Usanov Sherzod

Oila tarbiyasida ota-onalarning vazifalari

(uslubiy qo‘llanma)

Samarqand 2023-yil

UDK:
BBK:
M.

Usanov Sherzod Abdulaxatovich. Oila tarbiyasida ota-onalarning vazifalari. Uslubiy qoʻllanma. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2023. – 49 bet.

Mazkur qoʻllanmada oila tarbiyasini tashkil etishda ota-onalarning asosiy vazifalari, bolalarning ota-onalar oldidagi farzandlik burchi va vazifalari, otaning farzandlar tarbiyasida shaxsiy namunasi, onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasi ilmiy pedagogik jihatdan asoslanib, ota-onalarning tarbiyachilik madaniyatini takomillashtirishga oid tavsiyalar berilgan.

Ushbu uslubiy qoʻllanma pedagogika va psixologiya yoʻnalishi talabalari, umumtaʼlim maktab oʻqituvchilari, sinf rahbarlari, tarbiyachilar, ota-onalar va keng jamoatchilik oʻz faoliyatlarida foydalanishlari mumkin.

Masʼul muharrir:

prof.M.Mahmudova

Taqrizchilar:

Davronov P.Z. Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, professor (Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga oʻrgatish milliy markazi)

Mahmudova M. Pedagogika fanlari doktori, professor (SamDCHTI Innovatsion taʼlim texnologiyalari va pedagogikasi kafedrası)

Daminova N. Katta oʻqituvchi. (SamDCHTI Innovatsion taʼlim texnologiyalari va pedagogikasi kafedrası)

*Uslubiy qoʻllanma Samarqand VPyamoʻmm Ilmiy-metodik kengashining
2022-yil 11-maydagi 2/3-1-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.*

Samarqand 2023

Kirish

Yangi O'zbekiston rivojlanishining bosh mezonida aholisi orasida umumiy hamda pedagogik madaniyatni oshirish maqsadida, ma'rifiy ishlar takomillashtirilib borilishi belgilangan. Shu nuqtai nazardan yondoshganda, oila tarbiya muammolari ichida, ota-onalarning tarbiyachilik madaniyatini oshirish eng dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolmoqda.

Oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari bag'oyat keng va ko'p tarmoqli. Ota-onalar o'z oilasining tarbiyaviy va moddiy imkoniyatlaridan to'la foydalana olsalar oilalar iqtisodiy, ma'naviy, ijtimoiy jihatdan barqaror, mustahkam bo'ladi. Bunday ijtimoiy maqsadga erishish uchun oilada ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish zarur.

Shuning uchun ham ota-onalarga oilada bolalar tarbiyasi haqida bilim va tarbiya uslublari bilan qurollantirish g'oyat amaliy va ijtimoiy ahamiyatga ega. Tarbiyaga oid bilim berish muammosi faqat ota-onalarning ishi bo'lmasdan, balki keng jamoatchilikning ishi, keng ma'noda davlat ahamiyatiga molik ishdir.

Bolani komil etib shakllantirishga zamin yaratishda oilaning o'рни va roli beqiyosdir. Oilada bolani komil inson qilib tarbiyalashga zamin yaratish ota-onalar zimmasiga yuklatilgan.

Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir. Ular o'z bolalarining sog'ligi, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari shart.

Oila jamiyatning asosiy bo'g'inini tashkil qiladi, oila tarbiyasini to'g'ri tashkil qilmay, oilalarning barqarorligini va mustahkam bo'lishini hamda jamiyatning ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash mumkin emas. Shu nuqtai nazardan yondashganda oila sharoitida ota-onalarning tarbiyachilik madaniyatini tashkil qilish, to'ldirib borish va takomillashtirish bag'oyat muhim oilaviy pedagogik muammolardandir.

Oilaning barcha ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlaridan oila sharoitida barcha ota-onalar ham to'la-to'kis foydalanadilar deb bo'lmaydi. Bu borada ota-onalarning tarbiyachilik madaniyatini tarkib toptirishi oila pedagogikasi va ijtimoiy pedagogika fanlari oldidagi dolzarb oilaviy pedagogik muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Buning uchun birinchi navbatda pedagogik kadrlarning va ota-onalarning bola ta'lim-tarbiyasi haqidagi maxsus tarbiyachilik ma'lumotlarini hozirgi zamon oila rivojlanishiga qarab to'g'ri tashkil qilish, to'ldirib va takomillashtirib borish talab qilinadi.

Ota-onalarning tarbiyachilik faoliyatini tashkil qilishda oilada bola tarbiyasi bo'yicha Respublikada chop qilinayotgan pedagogik adbiyotlarning, gazeta, jurnallarning, radio eshittirish, teleko'rsatuvlar, badiiy adabiyotning ham ma'lum darajada ijobiy ta'siri bor. Ammo oilada bola ta'lim-tarbiyasiga doir yosh ota-onalarga bevosita yordam beradigan, ota-onalar uchun chop qilingan pedagogik adbiyotlar deyarli yo'q va mavjudlari ham talabga javob bermaydi.

Respublikamizning turli pedagogik jurnallardan chop qilinayotgan maqolalar orasida oilada bola tarbiyasining qirralari va uni oila sharoitida ota-onalarning amalga oshirish uslublari haqida amaliy yordam beradigan uslubiy tavsiyalar deyarli yo'q. Shuning uchun ham oilalarda aksariyat ota-onalarning tarbiyachilik madaniyati past darajada. Ular yuqoridagi maqolalarni o'qiydilar deb bo'lmaydi.

Pedagogik kadrlar va ota-onalar oilada bola tarbiyasining asosiy qirralari (aqliy, axloqiy, mehnat, jismoniy, estetik, iqtisodiy, huquqiy, ekologik tarbiya) haqida maxsus nazariy-ilmiy bilimlarga esa bo'lmog'i va oila sharoitida ularni amalda mustaqil qo'llash ko'nikmalarini o'zlarida tarkib toptirishlari shart. Aksincha oilada bola tarbiyasida va ijtimoiy ta'lim-tarbiya muassasalarida bolani oila, ijtimoiy hayotga va ishlab chiqarishga tayyorlashda ko'plab muammolar bo'laveradi.

Mazkur uslubiy qo'llanma ota-onalarni oila sharoitida bola tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari, jihatlari haqida maxsus nazariy-ilmiy bilimlar bilan qurollantiradi va uslubiy tomondan bolalarga ta'sir ko'rsatishning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

FARZAND BARKAMOLLIGIDA OTA-ONALARNING ASOSIY VAZIFALARI

Yosh avlodning barkamol bo'lib tarbiyalanishi ota-onalarning asosiy vazifalari bilan amalga oshirilishi barchaga ma'lum. Aksincha ota-onalarning bola tarbiyasi haqidagi bilimsizligi, ma'lumoti kamligi, yetarli emasligi oilaga, jamiyatga, asosan bolalarga baxtsizlik, qiyinchiliklar va zahmat keltirishi hammaga ayon. Oila tarbiyasida ota-onalarning bola tarbiyasi borasidagi harakati, yuqoridagi muammolarni, nuqsonni bartaraf etishda hal qiluvchi amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kaykovus «Qobusnoma» asarida ota-onalarning farzand tarbiyasidagi qator vazifalarini sanab ko'rsatgan:

1. Bolaga yaxshi ot qo'ymoq;
2. Oqil va mehribon enagaga topshirish;
3. To'y-tomosha qilib, sunnat to'y o'tkazish;
4. O'qish-yozishni o'rgatib, kasb-hunar va ilimli qilish;
5. Harbiylar ahlidan bo'lsa, sipohiylikni o'rgatish»¹ kerak deb bildirgan fikri bag'oyat hayotiyiligini ijtimoiy hayotning o'zi isbotlab turibdi.

Ammo ba'zi ota-onalar o'z farzandlariga ma'yoridan ortiq g'amho'rlik qilishlari maqsadga muvofiq emas deb o'ylaymiz.

O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi 73-moddasi Ota-onalarning bolalariga ta'lim-tarbiya berishga oid huquq va majburiyatlarida «Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart.

Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir. Ular o'z bolalarining sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari shart»², -deb belgilab qo'yilgan. Ana shu g'oyalar oila tarbiyasi mazmunini va ota-onaning vazifalarini belgilashga asos, negiz bo'ladi.

Albatta bunday barkamol farzandni tarbiyalash oilada ota-onalar zimmasiga yuklatilgan. Buning uchun avvalo ota-onalar oila tarbiyasining mohiyati, mazmuni,

¹ Kaykovus. Qobusnoma.. - Toshkent: «Istiqlol», 1994.-173 b.

² O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi: (2012 yil 1-maygacha bo'lgan o'zgartish va qo'shimchalar bilan) - Toshkent: «Adolat», 2012 y. 192 b.

maqsadi, vazifasi, shakli va metodlari to'g'risida atroflicha keng ma'lumotga ega bo'lishi shart.

Oilada ota-onalar bolalar tarbiyasini o'zlarining uzoq kelajagini o'ylab tashkil etishlari darkor. Shu o'rinda «Agar o'zingni bir yilga ta'minlamoqchi bo'lsang, sholi ek, o'n yilga ta'minlamoqchi bo'lsang daraxt ek, yuz yilga ta'minlamoqchi bo'lsang odam tarbiyala», -deb aytilgan qadimgi sharq xalqlar maqolalaridan birini eslash kifoya. Yoki ota-onalarga xalqning «Har kim ekanini o'rar», hikmatini eslatish o'rinli.

Agar ota-onalar oila tarbiyasining maqsad va vazifalarini aniq, ravshan tasavvur eta olmasalar, bolalar tarbiyasi noaniq, taxminiy, maqsadsiz olib boriladigan hamda natijalari esa shunga yarasha kechadi. Har bir ota-ona o'z farzandlarining kamolini ko'rishni, hayotda baxt-saodatga erishuvini va keksayganda farzandlari oldida piru badavlat, izzat-hurmatli, ardoqli ota-ona bo'lishini hohlaydi va shunga harakat qiladi. Ardoqli ota-ona bo'lish uchun esa oila tarbiyasining maqsad va vazifalari nimalardan iboratligi to'g'risida ilmiy ma'lumotga ega bo'lishni kundalik hayotning o'zi taqozo qilmoqda. Shu o'rinda ota-onalar oila tarbiyasining maqsad va vazifalarini faqat bilish emas, balki hozir o'z farzandlari ongiga zaruriy fazilatlarni o'z vaqtida, o'rnida singdirmas ekan, keksaligida farzandlar oldida izzat-hurmatga sazovor, ardoqli ota-ona bo'la olmasligini eslatish joiz.

Shuning uchun qomusimizda belgilangan ota-onalik ma'suliyati ularning maxsus pedagogik bilimlarga, ko'nikmalarga va pedagogik madaniyatini tarkib toptirishni ob'ektiv hayot talab qilmoqda.

Faxr-ul Banot Subg'atulloh qizi "Tarbiyaning yaxshi bo'luvi muallimu tarbiya qiluvchilarning yetuk bo'luvida, bunda ularning kerakli darajada tarbiya ko'ruvlariga bog'liqdir. Shuning uchun ham eru-qizlarimizning ko'rkam tarbiya ko'uvariga naqadar tirishsak, shul qadar qiymati-yu, kerakligi bordir. Xotunlik buyuk bir narsadirki, bolalarni tarbiya qiluv, ko'proq boshlang'ich tarbiya ularga

topshirulgandir”³, -deb bildirgan fikri oila tarbiyasida bag‘oyat qimmatlidir. Chunki ota-onalar bola tarbiyasini ilmiy jihatdan to‘g‘ri tasavvur qila olmasalar, oila tarbiyasi to‘la bo‘lmaydi. Shuning uchun ham ota-onalar oilada bola hayotining uzoq istiqbolini va o‘zlarining kelajakda piru-badavlat bo‘lishini nazarda tutib, farzandlarini komil qilib tarbiyalanishiga hozirdanoq zamin, poydevor qo‘yishlari shart. Aksincha ota-ona keksalikda piru-badavlat bo‘lib, farzandlar hurmatiga, e‘zoziga sazavor bo‘la olmaydi.

Haqiqatdan ham oilada bolalarni oilaga, ona-Vatanga sodiq va sadoqatli etib tarbiyalash uchun birinchi navbatda ota-onalarning umumiy hamda pedagogik madaniyatlarini oshirish-hozirgi oila tarbiyasining dolzarb muammosidir.

Mazkur ilmiy pedagogik jihatdan asoslanayotgan va tavsiya etilayotgan xulosalar oilada ota-onalarning bola tarbiyasi haqidagi ma’lumotlarining hamda pedagogik madaniyatlarining ortishiga va mustahkamlanishiga bevosita amaliy yordam beradi degan fikrdamiz.

Oilada ota-onalarga bola tarbiyasi haqida ma’lumot berishning vazifasi:

- Oila sharoitida ota-onalarning bola tarbiyasi haqidagi ma’lumotini, ongni hayotda qo‘llash bilan bog‘liq amaliy ko‘nikma, malaka va mahoratni tarkib toptirish;
- Bola hayoti va ta’lim-tarbiyasi uchun qulay shart-sharoit yaratish;
- Bolaning o‘yin, o‘qish, mehnat faoliyatlarini maqsadli tashkil qilish;
- Bolaning tarbiyalanganlik darajasini bilish;
- Bola hayotini boshqarish va nazorat qilish hamda unga befarq bo‘lmaslik;
- Bolani to‘g‘ri tarbiyalash, oila, ijtimoiy hayotga, mehnatga va kasbga tayyorlash;
- Bolani tarbiyaning tarkibiy qismlari (aqliy, axloqiy, estetik, mehnat, ekologik, jismoniy, iqtisodiy tarbiya) asosida tarbiyalash;
- Bolaning har jihatdan shakllanishiga zamin yaratish.

Oilada ota-onalarga bola tarbiyasi haqida ma’lumot berishning pedagogik manbalari:

- Ma’muriy hujjatlarda bola tarbiyasi haqida talablar;

³ Faxr-ul Banot Subg‘atulloh qizi. Oila saboqlari. – T., «Yozuvchi» 1992.– 17-b.

- Sharq, G'arb mutafakkirlari, taniqli pedagoglarning bola tarbiyasi haqidagi asarlari, g'oyalari va fikrlari;
- Xalq pedagogikasi manbalari: ertak, doston, rivoyat, maqol, hikmat, masal va h.k.
- Axloq-odobga oid hadis namunalari;
- Ommaviy axborot vositalari: gazeta, jurnal, kino, teatr, radio, oinai jahon, internet va h.k.

Oilada ota-onalarga bola tarbiyasi haqida ma'lumot berish yo'nalishlari:

- Ota-onalar universitetlari;
- Ota-onalar seminarlari, lektoriyalari, ilmiy-nazariy konferentsiyalar;
- Ota-onalar majlisi va ota-onalar qo'mitasi;
- Tarbiyalanuvchilarning o'quvchilar uyiga borishi, suhbatlashishi va konsultatsiya berishi;
- Milliy oilaviy an'analar, urf-odatlar va qadriyatlar asosida o'rganishi;
- Ilg'or tajribalar va ko'ngilsiz voqealarni kuzatib, tahlil qilib o'rganishi;
- Bola tarbiyasiga oid maqolalar, uslubiy tavsiyalar, o'quv qo'llanma, darsliklar va badiiy asarlar orqali o'rganishi;
- Badiiy adabiyot, san'at, kino, teatr, radio, oinai jahon ko'rsatuvlar, internet materiallari va ijtimoiy hayotni kuzatish orqali o'rganishi va h.k.

Bizningcha, ota-onalar oila tarbiyasining quyidagi yo'nalishdagi eng asosiy vazifalarini bilishlari zarur va bolalar tarbiyasida tadbiq etishlari darkor:

-farzandlarni oilani boshqarish to'g'risida ma'lumot, ko'nikma, mahoratga ega bo'lmog'i va ularning ma'naviy-axloqiy saviyasini tarkib toptirmog'i;

-farzandlarini oila va ijtimoiy hayotda faol fidoiy hamda mustaqil bo'lib yashashga o'rganmog'i, odatlantirmog'i;

-farzandlarga aqliy, axloqiy, mehnat, nafosat, jismoniy, iqtisodiy, siyosiy huquqiy, ekologik jihatdan ta'lim-tarbiya berish va ularni hayotda qo'llash bilan bog'liq ko'nikma, odat hamda xulq-atvorni tarkib topdirishi;

-farzandlar hayotini rejim asosida tashkil etishi, o'qish, mehnat faoliyati uchun qulay shart-sharoit yaratishi va oilaning ichki tartibini joriy etishi hamda nazorat qilishi;

-farzandlarga o'quv muassasalari, mehnat jamoalari, mahalla, davlat organlari tomonidan qo'yilgan umumiy talablarning bajarilishini ta'minlashi va ular bilan hamkorlikda ishlashi;

-farzandlarga o'z shaxsiy manfaatlarini oila, davlat va umumjamiyat talablariga moslashtirishi, uyg'unlashtirishi hamda ulardan ustun qo'ymaslikka odatlantirishi;

-farzandlar orasida spirtli ichimliklar, giyohvandlik moddalarni iste'mol qilmaslik haqida targ'ibot ishlarni olib borishi va shu sohadagi faoliyatlarini man etish, uzluksiz nazorat qilishi;

-farzandlarga o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, oila, o'quv ishlab chiqarish va ijtimoiy foydali hamda kasb-korlik mehnatini tashkil etilmog'i, o'rgatmog'i hamda mehnat ahlini hurmatlash va qadrlashga amaliy tayyorlashi;

- o'zini va o'zgalarni: fuqarolarni, keksalarni, xotin-qizlarni, nogironlarni, bolalarni, ota-onalarni, opa-singilni, aka-ukalarni, qavmi qarindoshlarni qadrlash, izzatlash-hurmatlash va ularga yordam ko'rsatishga odatlantirishi;

-farzandlarning iste'dod-qobiliyatini hisobga olib kasb tanlashga yo'llashi, tashabbusini boshqarishi, hamda yangicha fikrlashga, ishbilarmonlikka, tadbirkorlikka o'rgatib, tayyorlab borishi;

-farzandlarda tabiatga, o'simliklarga, jonivorlarga, tarixiy yodgorliklarga, adabiyotga, san'atga, mehr-muhabbatni tarbiyalashi;

-farzandlarni hayotda yaxshi ezgu niyat qilishga, hayotdan umidvor bo'lib halol yashashga o'rgatish;

-adolatsizlikka, nohaqlikka, ko'zbo'yamachilikka, poraxo'rlikka qarshi kurashni, halollikni, adolatni himoya qilish kabi ko'nikmalar va odatlarni tarkib toptirishi;

-farzandlarni jamoatchilikda o'zini tuta bilish, boshqarish, jamoat transportida yurishga o'rgatishi, jamoa tadbirlarida faol va fidoiy bo'lish, qo'shni oilalar, mahallalar bilan tinch-totuv yashashga odatlantirishi;

-farzandlarga diniy ta'lim-tarbiya berishi, milliy kiyinishga o'rgatishi;

-farzandlarni qonunlarga rioya qilishga, hurmat qilishga va uning amalda bajarilishini ta'minlashga odatlantirishi;

-farzandlarga xalqning tarixi, tili madaniyati, ma'naviyati, mafkurasi, fani, san'ati, dini, ichki va tashqi siyosati, mudofaa qudrati kabilar haqida ma'lumot berib borishi;

-farzandlarining yosh va individual xususiyatlarini bilishi hamda ularga kuchli ta'sir krsatishning xilma-xil metodlari, uslublari va vositalarni bilishlari;

-farzandlarda mehnat ko'nikmalari, mehnatsevarlik, mehnat qilish xohishini, oilaviy va ijtimoiy mehnat faoliyatga amaliy tayyorlashi, odatlantirishi va hok.

Bugungi jamiyatimiz ta'limning bosh maqsadi o'quvch-yoshlarni jamiyat, davlat va oila oldida o'zining ma'suliatini chuqur anglaydiga, erkin fikrlovchi, faol, ilmni, axloqni, mehnatni va haqiqatni sevadigan, kamtar insonlarni o'qitib tarbiyalashdan iborat.

Shunday qilib, ota-onalarga oila tarbiyasining vazifalari haqida ma'lumot berish, pedagogik madaniyatni oshirish, oilada farzandlarni oilaparvar, millatparvar, vatanparvar, ijtimoiy faol, ma'naviy boy barkamol insonni shakllantirishning, oilani mustahkamlashning hamda jamiyatni ijtimoiy rivjlantirishning zarur sharti bo'lmog'i darkor.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Farzand barkamolligida ota-onalarning asosiy vazifalari qanday rasmiy hujjatlarda o'z ifodasini topgan?
2. Farzand barkamolligi bo'yicha burch ma'suliyat va vazifa kimlarga yuklatiladi?
3. Nima uchun ota-onalar keksayganida farzandlar oldida piru badavlat, izzat-hurmatli ota-ona bo'lishni hohlaydi?
4. Ota-onalar izzat-hurmatli ota-ona bo'lishi uchun nimalarni bilishi va oila hayotiga tadbiq qilishi darkor?
5. Nima uchun ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish dolzarb masala?
6. Sizning-cha farzand barkamlolligida ota-onalarning qanday asosiy vazifalari bo'lishi mumkin?
7. Barcha ota-onalar farzand barkamolligida asosiy vazifalarni bajara oladilarmi?
8. Nima uchun ota-onalarning farzand oldidagi asosiy vazifalarini bajarishi jamiyatning ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi?
9. Sizning-cha ota-onalarning farzand barkamolligini ta'minlashda qanday muammolar mavjud?

BOLALARNING OTA-ONALAR OLDDIDAGI FARZANDLIK BURCHI VA VAZIFALARI

Oilada bolani har tomonlama yetuk inson etib tarbiyalash dolzarb pedagogik muammolardan biridir. Oilada bolalar ota-onalar oldidagi burchi va vazifasini anglashi, uni oila ijtimoiy hayotida bajarishga tayyorlash oila tarbiyasining asosini, negizini tashkil qiladi. Oilada bu masalani to'g'ri hal qilmay, oilaning barqaror, ishonchli va mustahkam bo'lishini ta'minlash qiyin.

Muammoning ilmiy va amaliy hal qilinishi esa ota-onalarning kayfiyatini, ruhiyatini ko'tarilishi, sog'lig'ini ta'minlash orqali uzoq umr ko'rib, piru-badavlat bo'lishiga poydevor yaratadi. Oilada sog'lom ma'naviy, tarbiyaviy muhit yuzaga keladi. Shuning uchun ham oilada farzandlarning ota-onalar oldidagi asosiy burchi va vazifasini bajarishga ularni amaliy tayyorlash, oila tarbiyasining dolzarb muommosi hisoblanadi.

Bolaning oilasi, ota-onasi oldidagi ma'naviy burchi oila muhitida paydo bo'ladigan ota-onaga hurmat, ularning oldidagi umrbod qarzdorlik burchini chuqur anglash har qaysi insonga xos bo'lgan odamiylik fazilati va oilaviy munosabatlarning negizini, oilaning ma'naviy olamini tashkil etadi va bolaga alohida ma'naviy mas'uliyat yuklaydi.

Muhimi oilada ota-onalar bilan bolalar o'rtasidagi muomala va munosabatlar tartibga solinadi. Ota-onaning oiladagi obro'si, mavqei, qadr-qimmatini saqlanadi va ularning farzandlarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari yanada ortadi. Farzandlarning oilasiga, ota-onasiga bo'lgan hurmati, izzati tarkib topadi va ularga sadoqatliligi, itoatgo'yiligi ta'minlanadi. Bularning barchasi oila tarbiyasining ildizini, negizi tashkil etadi va farzandlarni yetuk etib tarbiyalashda qo'l keladi. Bundan birinchi galda oila, millat, jamiyat, mamlakat ma'naviy manfaat ko'radi. Oiladagi sog'lom muhit mamlakatning barqaror iqtisodiy, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Farzandlarning o'z ota-onalari oldidagi burchi, vazifasini o'rgatish mas'uliyati oilada ota-onalar zimmasiga yuklatiladi. Farzandlarning ota-onalar oldidagi farzandlik burchi, vazifasi Qur'oni Karimda, axloq-odobga oid hadis

namunalarida, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi va boshqa manbalarda ham o'z ifodasini topgan.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 66-moddasida «Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburlar. Mazkur moddalar bolalarning ota-onalar oldidagi burchi va vazifasini belgilashga xuquqiy asos bo'la oladi hamda oilada bolalarga katta mas'uliyat yuklaydi.

Qur'oni Karimda farzand ota-ona bilan muomala va munosabatga kirishishda besh narsani bilishi lozimligi ta'kidlanadi. Bular:

ota-onalari qattiq-qurum gapirib borganlarida ham, malol kelib, ularga «uff» demasliklari;

ota-onani hafa qiladigan so'z so'zlamasliklari;

ota-onalarga doimo ehtirom bilan yaxshi so'zlarni so'zlamoliklari;

ota-onalarga doimo rahm-shafqat ko'rsatib, o'zlarini ularning oldida kamtar tutishlari;

ollohdan ota-onalariga rahmat tilab duo qilishlari lozim.

Axloq-odobga oid hadis namunalarida esa «ota-onalarning keksalik vaqtida har ikkisini yoki biri bo'lmaganda boshqasini rozi qilib, jannatiy bo'lib olmagan farzand xor bo'lsin, xor bo'lsin va yana xor bo'lsin», -deb farzandlarning ota-ona oldidagi asosiy burchi, vazifasi e'tirof etilgan.

Taniqli pedagog faxr-ul banot Subg'atilloh qizi «Oila saboqlari» asarida farzandlarni tarbiyalashda ota-onalarning xizmati, o'rni haqida: «Bir ona bolasini dunyoga keltirir, tirikligining quvvati bo'lgan bir qismi suti birla uni to'ydirar. Quchoq'ida o'sdirar, suyuqli yurak mevasining rohati uchun shirin uyqularda, butun tinchligidan kechar. Uning tarbiya-yu, baxtli bo'luvi uchun jonu yuragidan tirishadir. Uning uchun chekmagan jafosi, qilmagan fidokorligi qolmas. Tirikligining so'ngi nafasiga qadar uni sevar» va yana «Xonim qizlar, onalaringizni sevingiz, ularga hurmat, xizmat qilingizki, kelgusi kunda o'zingiz ona bo'lgan zamoningizda bolalaringizdan qadru hurmat ko'rursiz. Ularning xayru duolari bolalarning baxtli bo'luvida sabab bo'ladi.

Onalarimizning bizga emizgan sutini hosil qilgan ozuqaga qadar va komil odam qilib yetgunga qadar, ichgan va kiygan narsalarimiz barchasi ota-onalarimizning tirishuvlari va maishat ishlarida hammatlari orqasida bor bo'lg'andir. Bizni otalar tarbiyalab o'stirar, har turli hojat narsalarimizni hozirlaydilar, biz uchun ishlaydilar, o'stirib maktabga beradir. Bizning rohatu saodatimiz uchun tamom jonu tani birla tirishadir. Shunday bo'lganida otalarimiz ham hurmat, izzat qilinishiga loyiq, itoat-u rioya qilinishiga haqlidir» -deb bildirgan fikrlari ota-onalarning bolani dunyoga keltirishdagi, uni haqiqiy inson darajasiga olib kelishdagi barcha zahmatlarini, xizmatlarini, g'amxo'rliklarini to'g'ri ifodalaydi.

Albatta o'zbek oilalarida bolalar o'z ota-onalarining xizmatlariga, g'amxo'rliklariga sidqidildan amaliy javob beradiganlari ko'pchilikni tashkil qiladi. Ularning aksariyati o'z ota-onalarining hurmatini, izzatini, e'zozini va qadrini o'z o'rniga qo'yadi. Ammo ba'zi oilalarda tarbiyalangan farzandlar o'z ota-onalarining barcha g'amxo'rliklarini tushunmaydigan, anglamaydiganlari, ularga g'amxo'rlik va xizmat qilmaydiganlari afsuski topiladi. Bunday hol o'z navbatida oila va ijtimoiy hayotda ko'plab muammolarni keltirib chiqaradi.

Oqibatda farzandlarning ota-onasini tan olmasligi, o'z ota-onasini hurmat qilmasligi, farzandlik mas'uliyatini, burchini, bilmaslik, bajarmaslik, shaxsiy va ijtimoiy burchni anglamaslik, yaxshi yashashni xohlash, oila manfaatidan o'z shaxsiy manfaatini yuqori qo'yish, oila va jamiyat talablarini hisobga olmaslik, o'zini tengdoshlaridan, o'zgalardan ustun qo'yish kabi xulq-atvor sifatleri ularda tarkib topadi. Bular oilaning tinch-totuv turg'un hayotini izdan chiqaradi. Oila a'zolarining ayniqsa ota-onalarning kayfiyatini buzadi, asabiylashtiradi va sog'liqlariga jiddiy ziyon yetkazadi.

Albatta yomon xulq-atvorni odatga aylantirgan ba'zi farzandlar o'z ota-onalarining ularga bergan tarbiyasi natijasida o'zlashtiradi. Bunday hol ota-onalarning o'z bolalariga ota-ona oldidagi farzandlik mas'uliyati, burchi va vazifalarini o'rgata olmasligi oqibatida ya'ni bolaga tarbiya berishidagi qo'pol nuqsoni deb izohlash to'g'ri bo'ladi.

Demak, farzandlarning ota-onalar oldidagi farzandlik burchini anglatish uchun oilada ota-onalarning o'zlariga shu haqda ilmiy ma'lumot berish darkor. Buning uchun avvalo ota-onalar o'zlari farzandlarning burchi va vazifalari mohiyati, mazmuni hamda uning qirralari haqida keng ma'lumotga ega bo'lmog'i shart.

Farzandlarning ota-onalar oldidagi burchini ularga tushuntirishlari, anglatishlari ya'ni ongining tarkibiga aylantirishga erishmoqlari hamda bu sohada ota-onalar o'ta talabchan bo'lishlari juda muhim shuningdek, ota-onalarda o'zlari oldidagi asosiy burchini, vazifasini hayotiy ko'nikma odatlarda tarkib toptirishga muvaffaq bo'lishlari lozim. Bunga erishishda ota-onalar bolalarning burch, vazifasini bajarish bilan bog'liq amaliy mashqlardan foydalanishi hamda ular ustidan nazorat qilishlari juda muhim. Shundan keyingina oilada farzandlar o'z ota-onalari oldidagi burchi va vazifalarini to'la bajara oladilar.

Mazkur oila tarbiyasidagi muammoni ilmiy va amaliy hal qilishning yo'li farzandlarga bolaligidanoq o'z oilasi, ota-onasi oldidagi farzandlik burchini va vazifasini tushunishga, anglatishga o'rgatishdan iborat. Agar bolalar ota-ona oldidagi burchini qanchalik erta tushunsa, anglasa, ularning ota-onasiga bo'lgan hurmati-izzati, e'tibori, qadri orta boradi. Aksincha bolaning ota-ona to'g'risida tushunchasi, bilimi, ma'lumoti sayoz, yetarli bo'lmasa, uning ota-onasiga bo'lgan muomala va munosabatlarida nuqsonlar ko'payaveradi. Shuning uchun oilada bolalarning ota-ona oldidagi burchi va vazifalarini ular tarbiyasining tarkibiga aylantirish va oila sharoitida qo'llash orqali hayotiy ko'nikma va odatlarni shakllantirish ota-onalarning eng muhim asosiy vazifasi bo'lmog'i darkor.

Farzandlarning ota-ona oldidagi burchi va vazifasi xususida Faxr-ul Banot Subg'atulloh qizining quyidagi fikrlari diqqatga sazovor va uni sharqona qoidalar deb hisoblash mumkin. «...Ota-ona bir past darajali yoki yomon xulqli bo'lsa-da, komil ixlos birla sevmak, ulug'lamak, bo'ysunmak lozimdir. Otangiz yo'l quruvchi bo'lsa ham, onangiz suv tashuvchi bo'lsa ham va har kuni sizni mayda so'zlar bilan xunob qilsa ham, ularga xurmatu rioya birla qo'llarini o'pishga qarzdorsiz. Ular kasalmandu faqir bo'lsalar, oxirgi nafaslariga qadar bo'lmoq, ular oldida baland

tovush birla soʻzlamak, xudo saqlasin, ulardan kulmak, masxara qilmak, oʻchakishmak tarbiyaga hilofdir....Ularning soʻzlarini qaytarmak aslo joiz emas».

Chunki yuqoridagi fikrlarning amaliy tadbiri kelgusida oilada ota-onaning farzandlar tomonidan hurmat-izzatlanishiga, eʼzozlanishiga qadrlanishga va piru-badavlat ota-ona boʻlishga asos, poydevor qoʻyadi. Bu esa oʻz navbatida farzandlarining oilasida, mahallasida, ish joyida va jamoatchilik orasida qadrli boʻlishga, obroʻsi va mavqening oshishiga olib keladi. Shuningdek, farzandning hurmati, obroʻsi, mavqening oshishiga zamin yaratadi. Oiladagi bolalarga ijobiy taʼsir koʻrsatadi hamda ijtimoiy tarbiyaning takomillashuvini taʼminlaydi. Oilada bolalarning ota-onalar oldidagi farzandlik burchini ado etishga oʻrgatishda ularning ongini tarkib toptirish, koʻnikma, odatlarni mashq qildirish, ibrat, ragʻbatlantirish, jazolash va oʻz-oʻzini tarbiyalash kabi metodlardan ijodiy foydalanish evaziga erishiladi.

Bizningcha farzandlarning ota-ona oldidagi farzandlik burchi, vazifasi quyidagi yoʻnalish va mazmunda olib borilsa, maqsadga muvofiq boʻladi:

Farzandlarni dunyoga keltiradigan va ularni inson qilib tarbiyalashdagi zahmatlarini, xizmatlarini gʻamxoʻrliklarini bilishi va unga javob berishi;

Ota-ona oldidagi farzandlik burchini anglashi va ularni sidqidildan oʻz vaqtida bajarishi;

Ota-onaning ruxiy kayfiyati, jismoniy sogʻligʻiga gʻamxoʻrlik koʻrsatish orqali uzoq umr koʻrishini taʼminlashi;

Ularning koʻngliga, xohishiga qarab shirinsuxanlik va mehribonlik bilan muomala va munosabatda boʻlish;

Ota-onaning yuziga achchiqlanib, norozi boʻlib qaramaslik, baland ovozda soʻzlamaslik, nafsoniyatlariga tegmaslik;

Ota-onadan kulmoq, masxara qilmoq, aldamoq, aytishmoq, soʻzlarini qaytarmaslik;

Moboda har kuni kamchiliklarni koʻrsatib tanbeh berganda ham ular rayiga qarshi bormaslik;

Ota-ona talablarini, topshiriqlarini soʻzsiz vaqtida, joyida, oʻrnida bajarmoq;

Ota-onani haqoratlamok, tahqirlamoq, urmoq, azob bermoq aslo joiz emas.

Ular kasalmand bo'lganida ulardan doimo xabardor bo'lib, hol-ahvol so'rash bilan g'amxo'rlik ko'rsatish;

Ota-ona hayotda turli iqtisodiy va ma'naviy qiynalganda moddiy-ma'naviy qo'llab quvvatlash, befarq bo'lmaslik, o'zini chetga olmaslik;

Ota-onaga butun qalbi, vujudi bilan mehrlilik, ixloslik, itoatlik va vafolilik bo'lish;

Ota-onaning oila hayotini tashkil qilishdagi sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlash: ya'ni ishlab chiqarish orqali daromad qilish, uni joyiga, o'rniga sarflash, bolalarni bilimli qilib to'g'ri kasbga yo'naltirish, uy-joy qurish, uylantirish, turmushga berish va oilaning farovonligini ta'minlashdagi barcha faoliyatlarini qo'llab-quvvatlashga bevosita amaliy yordam berish;

Oilaga, ota-onaga sadoqatlik, munosib farzand bo'lish, ularni hurmat va qadrlashga oid milliy oilaviy an'analarni, urf-odatlarini, qadriyatlarini bilish va unga amal qilish;

Oilada, ish joyida faol mehnat qilish;

Ota-onaning farzandlarini aqliy, axloqiy, mehnat, jismoniy, estetik, iqtisodiy, ekologik va huquqiy tarbiya yo'nalishlari bo'yicha bergan tarbiyalarini oila va ijtimoiy hayotda amalga oshirish va h.k.

Oilada ota-onalar farzandlarning o'zlari oldidagi asosiy burchni va vazifalarni o'rgatishda talim-tarbiya berishning og'zaki, ko'rsatmali va amaliy shakllaridan maqsadli foydalanishlari oila tarbiyasining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Misol uchun ota yoki onani xurmat qilish shartligini og'zaki tarzda tushuntirish, uqtirish, ta'kidlash bilan bolaga singdirish mumkin. Yoki ota yoki ona bilan salomlashish bilan bog'liq ko'nikma, odatlarni o'zlari ko'rsatib bajarishlari yo boshqalarning shu sohadagi harakatlarini ko'rsatishi mumkin. Keyingi bosqich esa bolaning o'ziga ota-onaning so'zidan chiqmaslik, talablarini so'zsiz mustaqil bajarishga erishishlari darkor. Yuqoridagi amaliy tarbiyaviy tadbirlarning oila sharoitida amalga oshirilishi farzandlarning ota-ona oldidagi burchini va vazifasini to'g'ri bajarish bilan bog'liq amaliy ko'nikma va odatlarni o'z vaqtida tarkib toptiradi.

Shunday qilib, farzandlarning o'z ota-onalari oldidagi farzandlik burchini ongli his qilishga odatlantirish, vazifasini bajarishga o'rgatish ularni oila va ijtimoiy hayotga tayyorlashning, ota-onalarning sog'lig'i, uzoq umr ko'rishini va kelgusida piru-badavlat ota-onalar bo'lishining shuningdek, oilaning, mamlakatning barqaror, ishonchli va mustahkam bo'lishini ta'minlashning zaruriy sharti bo'lmog'i darkor.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Bolaning ota-onalar oldidagi farzandlik burchi va vazifalari qaysi rasmiy hujjatlarda va manbalarda o'z ifodasini topgan?
2. Nima uchun oilada ota-onalar o'zlari oldida bolalarning farzandlik burchi va vazifalarini bilishlari kerak?
3. Bolaning ota-ona oldidagi farzandlik burchi, vazifalari nimalardan iborat?
4. Oilada bolaning ota-onalar oldidagi farzandlik burchi, vazifasini bilmasligi qanday muammolarni keltirib chiqaradi?
5. Bolaning ota-onalar oldidagi farzandlik burchi, vazifalarni o'rgitishda ota-onalarning asosiy vazifalarinimalardan iborat?

OTANING FARZANDLAR TARBIYASIDA SHAXSIY NAMUNASI

«Birovga tarbiya berishdan avval o'sha odamning o'zi tarbiya bilan tanishmog'i lozimdir»

Abu Lays Samarqandiy

Komil insonni shakllantirish oila tarbiyasi nazariyasini, mavjud tajribalarni tahlil qilish, nuqsonlarni aniqlash, bartaraf qilishni talab qilmoqda. Oila tarbiyasini yaxshilamasdan, takomillashtirmasdan jamiyatning ma'naviy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash mushkul.

Farzandlarni oilada barkamol qilib shakllantirishda ota namunasining o'rni va roli beqiyosligi hammaga ayon. Haqiqatdan ham oilada hech bir narsa ulg'ayayotgan farzandlarga namuna kuchidek kuchli tarbiyaviy ta'sir ko'rsata olmaydi. Farzandlar tarbiyasida otaning shaxsan namuna bo'lishi, ular kamolotini va oilaning barqaror, ishonchli va mustahkam bo'lishining asosiy shartlaridandir. Shuning uchun ham hozir oilada ota namunasi asosida farzandlarni komil qilib tarbiyalash o'ta dolzarb pedagogik, ijtimoiy muammo bo'lib qolmoqda. Demak, oila sharoitida tarbiyalanayotgan farzandlarga ota shaxsiy namunasining o'rni va rolini pedagogik

asoslash barcha oilalarda farzandlarni barkamol qilib shakllantirishning asosiy shartidir.

Oilada otaning soʻzi, bildirgan fikri, axloq-odobi, muomalasi, munosabati, xatti-harakati, bajargan ishi qolaversa, butun turmush tarzi farzandlarining qalbini beixtiyor ishgʻol qilib tarbiyaviy taʼsir koʻrsatadi. Bu otaning eʼtiroz bildirishi, doʻq-poʻpisasi, jazo berishi va boshqa usullarga nisbatan kuchli taʼsir etadi. Qachonki otaning umumiy tarbiyalanganlik darajasi farzandlariga maʼqul boʻlganda shaxsiy namuna amaliy va kuchli boʻladi. Otaning farzandlar tarbiyasida shaxsiy namunasi qanchalik boy, rang-barang va haqqoniy boʻlsa, ota obroʻsi shuncha ortadi. Hamda nafaqat farzandiga, balki oilasiga va boshqalarga nisbatan shuncha kuchli tarbiyaviy taʼsir koʻrsatadi hamda mavqei oshaveradi. Aksincha otaning obroʻsi boʻlmasa, farzandlariga teskari taʼsir koʻrsatadi va muammolarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, otaning shaxsiy namunasi oila va ijtimoiy tarbiyada oila hayotining kelajagini va farzandlari kamolotini taʼminlashga asos, zamin boʻla oladi. Chindan ham ota-onaning oila va ijtimoiy hayotda farzandlariga har tomonlama namuna boʻlishi ularning baxtli boʻlishlariga zimmin yaratadi.

«Faqat baxtli odamgina, baxtli insonni tarbiyalay oladi: nima qilsangiz ham baxtli boʻling, aks holda bolalarni tarbiyalay olmaysiz», -deganda A.S. Makarenko haq boʻlgan.

Abu Ali ibn Sino hikmatlarining birida «Kimga qanday pandu nasihat qilsang, unga avvalo oʻzing amal qil», -deb namuna mazmunini eʼtirof etgan.

Abu Lays Samarqandiy «Boʻston ul-orifin» asarida «Ey oʻgʻlon, farzandingni tarbiyalashdan oldin oʻzingni tarbiyala, tarbiya koʻrgan oilada baodob, yaxshi fazilatli, bilimli odam voyaga yetadi», deya otaning farzandlarga shaxsiy namunasini koʻrsatgan.

Shuningdek, Abdurauf Fitrat «Oila va oila boshqarish tartiblari» asarida: «Uylanishning birinchi maqsadi farzanddir. Avlodni tarbiyalash insoniyatning xizmatidir. Qachonki, biz yaxshi axloq egasi boʻlgan farzandlarni tarbiyalasak, shundagina boʻynimizdagi bu xizmat majburiyati soqit boʻladi. Kimki badaxloq bolalarni tarbiya etsa, insoniyatga xizmat emas, balki dushmanlik qilgan boʻladi.

Jamiyat ularning farzandlaridan bezor bo‘ladi. Xush va yaxshi axloqqa ega bo‘lgan farzand, xushaxloq iymon sohibi bo‘lgan ota-onadan bo‘ladi, agarda ota-ona axloqsiz bo‘lsalar, ularning tarbiyalari soyasida o‘sgan farzand ham badaxloq bo‘ladi. Binobarin, kuyov va kelin xushaxloq bo‘lishlari eng yaxshi fazilatdir»⁴, - deb bildirgan fikri diqqatga sazovor va bola tarbiyasida ota-onaning shaxsiy namunasi o‘z ifodasini topgan.

Haqiqatdan ham hozir ba’zi ota-onalar o‘z farzandlariga yomon tomonlama namuna bo‘lishadi. Oqibatda ularning farzandlaridan mahalla, el, yurt bezor bo‘lishadi. Shuning uchun otalar farzandlar tarbiyasida shaxsiy namuna bo‘lishlari shart. Aksincha shu ota keksalikda bolalari hurmatiga, e’zoziga sazovar bo‘lmaydi va piru-badavlat ota bo‘la olmaydi.

Farzandlar tarbiyasida otaning ibrat namunasi haqida taniqli pedagog Rizouddin ibn Faxruddinning «Oila» asarida: «Bolalarni go‘zal tarbiya etish uchun tarbiya etuvchi ota-onalarning yoki valiyning o‘zlari tarbiyali bo‘lmoqlari shartdir. Agar ular beradigan tarbiyalari bilan o‘zlari adabli bo‘lmasalar, umrbod tarbiya etsalar ham foydasi ko‘rilmas», va yana «Oilaga ota bo‘lmog‘u qo‘l ostida bo‘lganlarga soyabon bo‘lmoq martabasini biluvchi er, aziz umrini hech vaqt bekorga o‘tkazmas», «Erkak uchun eng katta nuqson ichimlik ichish yoki yalqovlikdir. Agar bir erkak ichimlik yoki yalqovlik balosiga muhtalo bo‘lsa, u bechora xotun holiga voy! Voy uning oilasiga!», -deb bildirgan fikrlari oila tarbiyasida juda muhim va qimmatli. Va sir emaski hozir ham ba’zi oilalarda otalar o‘zlarining padarlik vazifasini to‘la anglab yetmaydi. O‘zining bor imkoniyatlarini ishga solmaydi, oqibatda oilani nochor ahvolga olib keladi. Shuning uchun oilada otaning farzandlar tarbiyasida ijtimoiy ma’suliyatni his qilishi va uni bajarishi asosiy o‘rin egallaydi. Ana shu his qilishni ota namunasi tarkibiga singdirish juda ham zarur.

Hozir oila boshlig‘i otaning farzandlar tarbiyasida shaxsiy namuna bo‘lmasligini birinchi galda o‘z oilasini iqtisodiy ta’minlay olmasligi jihatidan

⁴ Abdurauf Fitrat. Oila va oila boshqarish tartiblari. - Toshkent: «Ma’naviyat», 1999.

izohlash kerak. Ayniqsa ayollarini uzluksiz ishlashga yoki savdoga qo'yib yoki otalarining oilada, mehnat jamoalarida ishsiz yurishini hech bir narsa bilan oqlash mumkin emas. Bunday hol oilada farzandlar tarbiyasida katta ma'naviy ziyon yetkazadi, otaning g'ururi toptalishiga, oqibatda u obro'sizlanib, farzandlar, oilasi oldida mavqei tushib ketishiga olib keladi. Buning bosh sababi otaning oilasi oldidagi padarlik vazifasini ongli bilmasligi, bepisandligi, shaxsiy manfaatni oilasi manfaatidan ustun qo'yishi ya'ni ishlab chiqarishda qatnashmaslik, mehnatdan bosh tovlash, oila iqtisodini nochor holga olib kelishidir. Oilada farzandlarga shaxsiy namuna bo'la olmaslik ijtimoiy-pedagogik muammolarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun yuqoridagi muammolarni bartaraf qilish uchun ota farzandlariga asosan o'zining quyidagi tarbiyachilik sifatlari bilan namuna-ibrat bo'lsalar, maqsadga muvofiq bo'ladi. Ular:

- oilasi va farzandlari kelajagini qalbdan his qilish va ko'ra bilishi, aqlan ziyrak, faol, harakatchan bo'lishi, shaxsiy, oilaviy va umumjamiyat manfaatlarini uyg'unlashtirmog'i;

- oilaning iqtisodiy imkoniyatini ro'yobga chiqarishda avvalo o'z va oila a'zolarining ichki imkoniyatlarini ishga solishi;

- oilaga bog'ini yaratishi hamda bunga irodasietishi;

- oilaning umumiy faoliyatini to'g'ri rejalashtirishi, uni bajarishi va nazorat qilishi. Tez, aniq, to'g'ri xulosaga kelishi, mustaqil ish yuritishi;

- farzandlarini yo'naltira olishi, itoat qildirga olishi hamda oilani umumiy boshqara olishi kerak;

- farzandlarini mehnatdan zavq olishga o'rgatishi, faxrlanish tuyg'ularini tarkib topdirib, oilada ichki intizomni o'rnatishi;

- farzandlar kelgusi hayotiga poydevor qo'yishi, munosib turmush tarzini tashkil qilish, ularning xulq-atvori, qobiliyatini bilishi va ularni qadrlay olishi; otalik ma'suliyati, burchi, vazifalarini huquqiy anglashi, bajarishi, ularga o'z mehrini berishi orqali farzandlari ishonchiga kirishi;

turmush o'rtog'i bilan hamkorlikda, hamjihatlikda yashashi orqali kelajakda piru-badavlat qaynota, qaynona bo'lishiga zamin yaratishi, oilani boshqarish mahoratiga ega bo'lishi lozim.

Yana ota o'z kuzatuvchanligi, hozirjavobligi, qat'iyati, sabr-bardoshi, irodasi, bir so'zligi, so'z va ish birligi, tashabbuskorligi, ikkilanmasligi, oila ta'minotini o'z zimmasiga olishi, oila a'zolari bilan to'g'ri muomala va munosabatga kirishishi, halol, odil oilaparvar, millatparvar, shijoatli, bosiq, jasur, axloq-odoblil, madaniyatli, ma'naviyatli, mehnat natijalarini farzandlariga tahlil qilib ko'rsatishi, ularga o'z hukmini o'tkaza olishi kabi fazilatlari bilan to'ldirsa, uning namunasi to'la qonli bo'ladi. Misol uchun ota namunasining bir yo'nalishi oila iqtisodini ta'minlashdagi boshqarish mahoratini tahlil qilib ko'rsatish mumkin. Ota shaharda yoz, kuz faslida turli poliz yoki mevalardan tomat, kompot, murabbo kabi uy sharoitida shishada qadoqlangan tayyor mahsulot ishlab chiqarib sotish orqali bir ikki million so'm qo'shimcha daromad olishi mumkin. Qishloq oilalarida bu imkoniyat yana ortiq bo'lishi aniq. Agar oila boshlig'i ota shu yoki boshqa tadbirli ishlarni yo'lga qo'ya olsa, qo'shimcha daromad olib oila umumiy iqtisodini oshirib boradi. Aksincha bunga e'tibor bermasa, oila bu iqtisoddan mahrum bo'ladi va oilaning iqtisodiy ahvoli yomonlashadi.

Ota oilada farzandlariga imkoni boricha asosan uch yo'nalishda shaxsan namuna bo'lishi uning obro'si, mavqeini yanada oshiradi. Birinchidan, ota bildirayotgan fikri, bajarayotgan ishi, xulq-atvori, muomalasi bo'yicha ilmiy ma'lumotga, ongga ya'ni mustaqil fikrga ega bo'lishi. Ikkinchidan, otada mavjud bo'lgan ma'lumotni, ongni ko'nikma, malaka va tajribada o'zi mustaqil bajara olishi. Uchinchidan, tarkib topgan ko'nikma, tajribani xulq-atvorida, mehnatda, oila va ijtimoiy turmushda tadbiq qilmog'i darkor.

Shunday sifatlarni, tarkibiy qismlarni, qirralarni o'zida uyg'unlikda shakllantirgan otalar farzandlariga har tomonlama shaxsiy namuna bo'la oladilar. Ota oilasida aytgan fikrini oila hayotida amalga oshira olmasa, bunday bir tomonlama namunaning farzandiga ta'siri kam bo'ladi. Ammo ba'zan oilada otaning farzandlar tarbiyasida faqat namuna ko'rsatishining o'zi ham kifoya qilmaydi.

Ayniqsa, otaning farzandga o'rgatadigan sohasiga, aytaylik axloq-odob, mehnat va boshqalarga qiziqтира olishi, hayotiy misollar bilan bog'lashi asosiy rol' o'ynaydi. Bunda otaning shu sohada amaliy tarbiyachilik mahorati yuqori bo'lishi uning samaradorligini belgilaydi.

Otaning farzandlar tarbiyasida shaxsiy namunasini ilmiy asoslash faqat yosh tajribasiz otalar uchun zarur bo'lmay, balki tajribasi yetarli-yu, ammo shu sohada ilmiy ma'lumoti va tajribasi yetarli bo'lmagan otalarga, yoshlar tarbiyasi bilan shug'ullanadigan o'qituvchilar, tarbiyachilar, sinf rahbarlari, akademik guruh murabbiylari, o'quv muassasalarda ma'rifiy-ma'naviy ishlar o'rinbosarlari, «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati, mahalla qo'mitasi raislari, ichki ishlar xodimlari va keng jamoatchilikni oilada otaning farzandlar tarbiyasida shaxsiy namunasi bilan ishlashga tayyorlashni ham nazarda tutadi. Muhimi ularning barchasini oilada otaning farzandlar tarbiyasida shaxsiy namunasi mohiyati haqida ilmiy ma'lumot berish va oila bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini, tajribalarini tarkib topdirishdan iborat.

Otaning oilada farzandlarga shaxsiy namunasi yoki tajribasi kam bo'lgan otalarga va jamoat tashkilotlari vakillariga targ'ibot qilishni gazeta, jurnallarda ilmiy-metodik maqolalar chop qilishni ko'paytirishga erishish, ayniqsa oynai jahon ko'rsatuvlarida ota namunasining turli qirralari va tajribalarini ko'rsatib borilsa albatta ijobiy natija beradi.

Yana mazkur material mazmunini shu sohada pedagogika bakalavr mutaxassislar tayyorlaydigan oliy ta'lim o'quv dasturlariga «Pedagogika nazariyasi», «Tarbiyaviy ishlar metodikasi», «Oila pedagogikasi» va «Oilashunoslik» fanlariga kiritib o'rganish orqali malakali bakalavr o'qituvchi-tarbiyachilar tayyorlash sifati yaxshilanadi, ularning oila hamda ijtimoiy hayot haqidagi bilimlari takomillashiga erishiladi. Qolaversa, mamlakat aholisining umumiy hamda pedagogik madaniyatini oshirishga amaliy yordam berardi.

Shunday qilib, oilada otaning shaxsiy namunasi asosida farzandlarni komil qilib shakllantirish, ularni oilaviy va ijtimoiy hayotga tayyorlashning, kelajakda piru-badavlat ota bo'lishga poydevor yaratish, oilaning esa barqaror,

mustahkamligini ta'minlashning, shuningdek jamiyatni ma'naviy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotining muhim sharti bo'lmog'i darkor.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Nima uchun ota farzandlar tarbiyasida shaxsiy namuna bo'lishi darkor?
2. Otaning shaxsiy namunasi qaysi manbalarda o'z ifodasini topgan?
3. Otaning farzandlarga shaxsiy namunasi haqida qanday fikrlar mavjud va ularning amaliy ahamiyatini siz qanday izohlaysiz?
4. Otaning ibрати uning qaysi sifatlarida o'z ifodasini topishi kerak deb hisoblaysiz?
5. Sizning-cha oilada otaning shaxsiy namunasi asosan qaysi yo'nalishlarda bo'lishi maqsadga muvofiq?
6. Nega pedagogika-psixologiya bakalavr mutaxassislar va ota-onalar otaning shaxsiy namunasi ilmiy-nazariy va amaliy tomondan o'rganadi?

ONANING QIZLAR TARBIYASIDA SHAXSIY NAMUNASI

Hech narsa bolalarga namuna kuchidek ta'sir ko'rsata olmaydi. Namuna taqlid uchun asosiy manba hisoblanadi. Farzandlar tarbiyasida onaning shaxsiy namuna ko'rsatishi asosiy hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Namunada ona so'zi, fikri, xatti-harakati, bajaradigan ishi, axloq-odobi, muomalasi va xulq-atvori orqali bola qalbini beixtiyor ishg'ol qilib kuchli ta'sir ko'rsatadi. Onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasi qanchalik haqqoniy va tabiiy bo'lsa ona obro'si shuncha ortadi. Natijada onaning qizlarga tarbiyaviy ta'siri shunchalik kuchli bo'ladi. Shuning uchun ham oila tarbiyasida namunaning o'rnini bosadigan boshqa kuch yo'q.

Oila tarbiyasida onaning shaxsiy namunasi farzandlarning kelajakdagi istiqbolini, kamolotini belgilashga zamin, poydevor, asos bo'la oladi. Ona to'laqonli tarbiyalangan bo'lsa, qizi ham tarbiyali bo'ladi. Bu haqiqitni hozirgi oila hayoti isbotlab turibdi. Onasi namuna bo'lgan oilada tarbiyalangan qizlar o'z baxtlarini tezda topadi va ishonchli, barqaror, mustahkam oilaning tarkib topishiga asos, zamin yaratadi. Bu esa o'zbek millatining, davlatining ma'naviy rivojlanishiga olib keladi. Onalar qizlar tarbiyasida eng bo'lmasa, o'zi yashayotgan mahallada butun hayoti bilan ibrat ko'rsatayotgan onadagi fazilatlarga asoslanishi, boshqa onalarga nisbatan qizlar tarbiyasini to'g'ri tashkil qilishga, yaxshilashga va takomillashtirishga olib

keladi. Bunday holning o'zi onaning qizlar tarbiyasida tarbiyaviy ta'sirini ta'minlashga sharoit yaratadi. Shuning uchun ham oilada onaning qizlar tarbiyasida namunasini pedagogik asoslash oila tarbiyasida dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Abu Ali ibn Sinoning oilada er bilan xotin o'rtasidagi munosabatlar borasida aytgan fikrlari bag'oyat qimmatlidir. «Tadbir al-manozil» asarining «Afsofiy bextarin zanho» bo'limida oilada xotinlarning yaxshi xulqli bo'lishi orqali o'z qizlariga namuna bo'lishlari haqidagi fikrlarini quyidagicha asoslaydi:

- 1.Xotin kishi bilimli bo'lsin.
- 2.U dinga ishonmog'i kerak.
- 3.Uyatchan, sharm hayoli.
- 4.Tabiatan jasur.
- 5.O'z erini qattaq sevishi.
- 6.Tug'ishi va bola tarbiyasi haqida o'ylashi.
- 7.Ezma bo'lmasligi.
- 8.O'z eriga bo'ysunishi.
- 9.To'g'ri bo'lishi.
- 10.U hech vaqt o'z sha'niga dog' tushirmasin.
- 12.O'z vazifasi va burchini yaxshi bajarishi.
- 13 Xotin oila xo'jaligida narsalardan to'g'ri, tejab foydalana bilsin.
- 14.U o'zining xarakteri va yaxshi tomonlari bilan eridagi kamchiliklarni yo'qota olsin.

Abu Ali ibn Sino er va xotinning yaxshi sifatlarini sanab o'tadi. Ularning shaxsiy namunalari bola uchun o'rnak bo'lib uning kelajak taqdirini belgilashida muhimligini alohida uqtiradi.

Abu Rayhon Beruniy «Minerologiya» nomli asarida ayollarning ro'zg'or qurayotgan qizlar tarbiyasida shaxsiy namuna bo'lishi haqida qimmatli fikrni bildirgan.

Masalan, «Ey qizim! Sen o'z o'rgangan uyingdan ketib, notanish xonadonga tushmoqdasan, sen bo'lajak kuyovingni hamma hislatlarini bilmaysan. Sen yer bo'l, u osmon bo'ladi. Demak, sen u bilan shunday yo'l tut, uning oldida yer kabi kamtar bo'lsang, u osmon kabi olijanob bo'ladi. Osmon shifoli yomg'iri bilan seni xushnud etadi. ...Ering sendan faqat yumshoq va shirin so'zlar eshitsin. Yarashmaydigan yoki eski libosda, yuzlaringga aro berilmasdan, sochlaring tartibga solinmagan holda

uning oldida o'tirma». Va yana ayollarning oila turmushida toza ozoda bo'lishi va eri bilan qay tarzda muomalaga kirishishi xususida: «Rashkdan saqlangil. U taloqning kalitidir. Eringga tez-tez tanbeh qilishni senga ta'qiqlayman. Chunki tanbeh nafrat uyg'otadi. O'zingni bezab yurgin. Buning uchun yaxshi vosita surmadir. Yana xushbo'y atirdan foydalangin. Ularning ichida eng yaxshisi suvdir».

Alisher Navoiy ota-onalarning yaxshi sifatlarini ulug'laydi. Bunday sifatlarning bolalarda mujassam bo'lishi farzand tarbiyasida muhim rol o'ynashini ta'kidlab ko'rsatgan. «Yaxshi xotin deydi Navoiy -oilaning davlati va baxti -Uyning oroyishi undan, uy egasining xotirjam va osoyishtaligi undan. Husnli bo'lsa-ko'ngil ozig'i, xushmuomala bo'lsa, jon ozig'idir. Oqila bo'lsa, ro'zg'orda tartib-intizom bo'ladi. U beandisha, shallaqi bo'lsa, ko'ngil undan ozor chekadi, yomonlik axtaruvchi bo'lsa, undan ruh azoblanadi.

Agar mayxo'r bo'lsa, uy obodligi yo'qoladi, aqlsiz bo'lsa, oila rasvo bo'ladi», deb o'rinli ta'kidlagan.

Abdurauf Fitrat aytganidek: «Uylanishning birinchi maqsadi farzanddir. Avlodni tarbiyalash insoniyatning xizmatidir. Qachonki biz yaxshi axloq egasi bo'lgan farzandlarni tarbiyalasak, shundagina bo'yimizdagi bu xizmat majburiyati soqit bo'ladi. Kimki, badaxloq bolalarni tarbiya qilsa, xizmat emas, balki dushmanlik qilgan bo'ladi. Jamiyat ularning farzandlaridan bezor bo'ladi. Xush yoki yaxshi axloqqa ega bo'lgan farzand xushahloq iymon sohibi bo'lgan ota-onalardan bo'ladi. Binobarin, kuyov va kelin xushaxloq bo'lishlari eng yaxshi fazilatdir», -deb bildirgan fikri bag'oyat hayotiydir.

Taniqli pedagog Rizouddin ibn Faxruddin «Oila» asarida: «Bolalarni go'zal tarbiya etish uchun tarbiya etuvchi ota-onalarning yoki valiylarning o'zlari tarbiyali bo'lmoqlari shartdir. Agar ular beradigan tarbiyalari bilan o'zlari adabli bo'lmasalar, umrbod tarbiya etsalar ham foydasi ko'rilmay», «Bolalarga tarbiya bera bilmagan va husni axloq o'rgata olmagan xotundan foyda o'rniga ulug' zararlar ko'rilur. Zero bunday xotunlar xalq orasida vabo mikroblaridan zararli bo'lgan insonlar yetishtirurlar» va yana «...Bir mamlakatni idora qilmoq uchun naqadar ko'p usullar qo'llashga zarurat bo'lsa, oilani idora etish mushkulligi bundan yengil ish emas.

Shuning uchun xotunlarning ilmi bo'lishlari zarur. Shunga ko'ra xotunlar uchun ona-yu, xotun bo'lish uchun shu ilmlarni o'rganish lozim bo'ladi» -deb bildirgan fikrlari farzandlar va ayniqsa qizlar tarbiyasida diqqatga sazovordir.

Yuqoridagi pedagogik manbalarda qayd etilgan fikrlar oilada qizlar tarbiyasida hal qiluvchi o'rin egallaydi hamda hayotiydir. Va oilalarda komil onalar bo'lib shakllanishiga asos, zamin, poydevor yaratadi. Asosiysi bo'lg'uvchi onalarning ya'ni hozirgi qizlarda tarbiyachilik madaniyatini tarkib topdirishga, oshirishga, takomillashtirishga va onalik faoliyatiga amaliy tayyorlashga bevosita yordam beradi va hozir tarbiyalanayotgan qizlarning axloqiy sifatlarini tarkib topdirishga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Muhimi qizlarda sharqona milliy xulq-atvorni shakllantirishga o'rgatadi, odatlantiradi. Shuning uchun onalar qizlar tarbiyasida o'ziga xos bo'lgan nozik qirralarni ilmiy-nazariy jihatdan bilishlari va oilaning shart-sharoitini hisobga olib qizlar tarbiyasini maqsadli tashkil qilishlari bag'oyat ijtimoiy ahamiyatga ega.

Chindan ham qizlar tarbiyasida onalarning yuqoridagi barcha fazilatlari asosiy omillaridandir. Shuning uchun ham xalqda «Onasini ko'rda, qizini ol», «Har kim ekanini o'rar» degan hikmati bejiz emas. Ularning zahirida ham onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasi nazarda tutilgan.

Dunyo hamjamiyati o'zbek ayollari o'zlarining zukkoligi, ahloq-odobi, muomalasi, xulq-atvori, halolligi, milliy kiyinishi, qolaversa sharmu-hayosi, ornomusi, ibo-iffati, vafo-oriyat, mehr-oqibat, andisha, iymon-e'tiqod kabi sharqona ma'naviy-axloqiy fazilatlari bilan yuksak qadr-qimmatga, nufuzga, obro'ga ega bo'lgan va qizlar tarbiyasida shaxsiy namuna ko'rsatgan hamda hozir ham shunday bo'lib qoladi deb umid qilamiz.

Ming afsuski o'zbek ayollarining yuqorida ta'kidlangan ma'naviy-axloqiy fazilatlari, qadriyatlari kamsitilmoqda. Oila hayotida buning ta'siri hozirda ham tugatilgani yo'q. Hozirgi davrda ba'zi oilalarda yosh onaning ota vazifasini mahalliy sharoitda yoki xorijda: bolalarni qarovsiz qoldirishi natijasida o'z oilasidan uzoq yashash, bolalar tarbiyasini ota(opa, xola va boshqa tanishlari zimmasiga) yuklashi, oilani boqish ilinjida onalik burchini va vazifasini bajarmaslik, moddiy boylikni

ma'naviy boylikdan ustun qo'yishi, o'z sha'ni va or-nomusini isnodga qo'yishi orqali oilasidan ajralishi, sharqona axloq-odobdan, ma'naviy merosdan uzoqlashish, ovro'pa usulida kiyinish, xulq-atvor va turmush tarziga taqlid qilishi, umuman bola tarbiyasiga loqaydlik bilan qarash kabi voqealarning hayotda sodir bo'layotganligi oila tarbiyasiga xususan qizlar tarbiyasiga ma'naviy zarar yetkazmoqda va milliy qadriyatlarning qadrsizlanishiga hamda qizlarning milliy ongi, o'zlikni anglashi, millatdan faxrlanish kabi milliy tuyg'ularning tarkib topmasligiga olib kelmoqda. Bu hol esa yosh onalar tarbiyasida jiddiy nuqsonlarga olib keladi. Milliy ongi ya'ni fikri bo'lmagan ona o'z farzandlarini komil qilib tarbiyalay olmaydi. Buning oqibatida hozirgi paytda qizlar tarbiyasida muammolar ko'payib bormoqda. Bu muammolarga chek qo'yishning asosiy yo'li oilada onaning farzandlar tarbiyasida namuna bo'lishini tashkil qilish orqali bartaraf qilish mumkin. Ba'zi onalarning qizlar tarbiyasida loqaydligi va talabchan bo'la olmasligi oila tarbiyasida o'ta dolzarb pedagogik muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Yana qizlar tarbiyasida ongsiz taqlidning ommaviylashib borishi oila tarbiyasiga katta ma'naviy zarar keltirmoqda. Shulardan kelib chiqib ona mehridan, qalb haroratidan uzoq bo'lgan aybsiz bolalarning tarbiyasiga va ularning kelajagiga kim javob beradi? Bunday bolalarning ma'naviy barkamol bo'lib tarbiyalanishiga kim kafolat beradi? Yolg'iz ota, qavmu-qarindoshlar, mehribonlik uylari tarbiyachilari bolaga onalik mehrini, qalb-qurini bera oladimi? kabi savollarga oila pedagogikasi va ijtimoiy pedagogika fanlari hozirgi shart-sharoit va davr talabi asosida mukammal, asosli javob berishlari darkor. Mazkur savollarga har qanday mutaxassisning aql bilan javob qaytarishi muammoning naqadar dolzarbligini anglashga asos bo'ladi. Shuning uchun ham hozirgi ba'zi oilalarda onalarning qizlar tarbiyasida shaxsiy namuna ko'rsata olmasligi har qachongidan ham dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Bu pedagogik muammoni ilmiy va amaliy hal qilishning yo'li pedagog mutaxassis va ota-onalarning qizlar tarbiyasida onalar shaxsiy namunasi haqida pedagogik ma'lumoti, madaniyatlarini tashkil etish, oshirish va takomillashtirish orqali erishish mumkin. Ona shaxsiy namuna bo'layotgan oilada, ota topib kelgan

moddiy ne'matlarni saranjom sarishta qilib, tejab-tergab o'rnida sarflayotgan ona bag'rida va uning namunasida ulg'ayayotgan qiz kelgusida bir oilani ayol sifatida baxtli qilishga amaliy tayyorlanadi. Oilaviy hayotda o'z onasidan namuna oladi va oilada, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan aqliy, axloqiy, mehnat, nafosat, tejamkorlik ko'nikmalarini, milliy xulq-atvor va boshqa ijtimoiy tajribalarini mustaqil o'zlashtiradi, o'rganadi, oila hamda ijtimoiy hayotga amaliy tayyorlanadi.

Bizning ko'p yillik pedagogik kuzatishlarimiz, onalar bilan olib borgan suhbatlarimizga tayanib onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasini quyidagi yo'nalish va mazmunda tashkil qilish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Onaning mehnatsevarligi, axloq-odobi, o'zi, turmush o'rtog'i, farzandlari turmush tarzini tashkil qilishi, mehnatkashligi, muomala va kiyinish madaniyati, xulq-atvori, so'z va ish birligi, oilaga va oila a'zolariga sadoqati, mehri, g'amxo'rliqi, orastaligi, oilada, mahallada, mehnat jamoasida hamda ijtimoiy hayotdagi orttirgan obro'si kabi ko'p qirrali turmush tarzi qizlar uchun namunadir.

Oilada bola tarbiyasida onaning o'rni va roli otanikidan kam emas, aksincha farzandlarning bolalik, o'smirlik, o'spirinlik davrlarida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuning uchun ham bu davrda onalar qizlar tarbiyasida: aqliy, axloqiy, mehnat, nafosat, jismoniy, iqtisodiy, huquqiy, ekologik tarbiya tarkiblari haqida ma'lumoti yuqori hamda ularni amalda bajarish bilan bog'liq ko'nikma, malaka va odatlari bilan namuna bo'lishlari darkor. Yana onaning yuqorida ta'kidlangan tarbiya tarkiblari bo'yicha faol harakati, talabchanligi, qo'lga kiritgan natijalari, fidoyiligi, mustaqilligi, tashkilotchiligi qizlarni va oilani boshqarish borasidagi tarbiyachilik faoliyati qizlar tarbiyasida asosiy o'rin egallaydi.

Misol uchun onaning oilada mehnatkashligi, uquvliligi, ovqat pishirishdagi, kir yuvishdagi, oila a'zolari hayotini tashkil qilishdagi amaliy tarbiyachilik faoliyatini ko'rsatish mumkin. Agar yuqoridagi yo'nalishlar bo'yicha bilimga, amaliy ko'nikmani mustaqil o'zi bajara olmasa, qiziga teskari tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bunday holat oilada qizlar tarbiyasida ko'plab muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ham onalar qizlar tarbiyasida o'ta ziyrak va

tadbirli bo'lishlari shart. Ayniqsa qizlar tarbiyasining o'ziga xos nozik jihatlarini inobatga olishlari juda muhim.

Yana onalar oilada har bir qizning fe'l-atvori, individual tipologik xususiyatlarini, tarbiyalanganligi, tarkib topgan amaliy ko'nikma, malakasi, umumiy tajribasi, aqliy, ruhiy, jismoniy rivojlanishi kabi qirralarini hisobga olishi qizlar tarbiyasi samaradorligini ta'minlashga olib keladi.

Bizningcha onalar o'z qizlari nazarida asosan iloji boricha hayotning barcha yo'nalishlarida uch bosqichda shaxsan namuna bo'lishlari maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda, onalar qizlar tarbiyasida to'g'ridan-to'g'ri qizlar onggiga ya'ni fikriga ta'sir ko'rsatadigan bilimlar bo'yicha ilmiy-nazariy ma'lumotga ega bo'lmog'i; ikkinchi bosqichda, ta'sir ko'rsatadigan sohalar yuzasidan bilimlar bo'yicha puxta va mustahkam ko'nikma, malaka, odat va tajribani o'zida tarkib topdirmog'i; uchinchi bosqichda, olingan ma'lumotlar asosida hosil qilingan ko'nikma, odatlarni xulq-atvorda, kundalik oila turmushida va ijtimoiy hayotda qo'llamog'i darkor. Shunday tarbiyachilik sifatlarni, tarkibiy elementlarni o'zida shakllantirgan onalargina qizlar tarbiyasida shaxsiy namuna bo'la oladi va o'z qizlariga kuchli tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi.

Ammo ba'zan hayotda onalarning qizlar tarbiyasi haqida bilimli bo'lishining o'zi yetarli emas. Ayniqsa onaning qiziga o'rgatadigan sohasiga aytaylik axloq-odob, mehnat bo'yicha qiziqтира olishi, talabchanligi juda muhim va hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aksincha talabchan bo'lmasa, qiziga ta'sir o'tkaza olmaydi. Shuning uchun bu qoidani har bir ona doimo esida saqlamog'i va unga amal qilmog'i shart. Agar ona qiziga o'rgatadigan sohaga qiziqtirishni tarbiyalay olmasa, uning samarasi bo'lmaydi. Shuningdek, mazkur sohada onaning tushuntirishi, uqtirib o'rgatishidagi amaliy tarbiyachilik mahorati yuqori bo'lmog'i lozim. Demak, oilada ba'zi onalarning qizlar tarbiyasida shaxsan namuna bo'lmasligi, oilaning mustahkam va barqaror rivojlanishiga hamda qizlar tarbiyasiga putur yetkazadi. Yosh oilalarning ajralib ketishiga olib keladi. Aksincha, oilada onaning qizlarga oila, ijtimoiy hayotning barcha yo'nalishlarida namuna ko'rsatishi, ulardan talab qila olishi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xullas, qizlar tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan malakali bakalavr, magistr mutaxassislar va ota-onalarda qizlar tarbiyasida onalarning shaxsiy namuna ko'rsatish yo'nalishlari, qirralari, mazmuni va mohiyati haqida ilmiy bilim, ko'nikma, ma'lumotning shakllanishiga imkon beradi. Bu esa oilada qizlar tarbiyasining hozirgi davr talablari asosida olib borilishini ta'minlaydi. O'z navbatida oilalarning barqaror, mustahkam va ishonchli bo'lishiga xizmat qiladi. Shuningdek, ta'lim tizimining turli bo'g'inlarida faoliyat ko'rsatayotgan pedagog mutaxassislarning va mahalla raislari, xotin-qizlar, nuroniylar faoliyati, ichki ishlar, adliya, prokuratura, sud kabi xodimlarning ota-onalar bilan hamkorligida samarali ishlashiga sharoit yaratadi. Shunday qilib, oilada qizlar tarbiyasida ona hayotining barcha sohalarida shaxsiy namuna bo'lishi komil insonni oilaviy va ijtimoiy hayotga tayyorlashning, bo'lajak bakalavr, magistrlar mutaxassislarning va jamoat tashkilotlari vakillarining pedagogik madaniyatini shakllantirishning zaruriy tarkibiy qismi bo'lmog'i darkor. Mazkur mavzuning oila va ijtimoiy tarbiyadagi dolzarbligini hisobga olib oliy ta'limda pedagoik mutaxassislar tayyorlashning o'quv rejalariga kiritib o'rganilsa, amalda qo'llanilsa, oilada va davlat ta'lim-tarbiya muassasalarida qizlar tarbiyasining samaradorligi yanada oshgan hamda nuqsonlari tugatilgan bo'lardi.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasi oila tarbiyasida qanday o'rin tutadi?
2. Qaysi taniqli pedagoglar onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasi qirralari haqida qanday fikrlarni bildirgan?
3. Onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasi bo'yicha ba'zi oilalarda qanday pedagogik muammolar mavjud va ularni qanday hal qilish kerak?
4. Onalar qizlar tarbiyasida asosan qanday sifatlari bilan namuna bo'lishlari darkor?
5. Ibrat-namuna metodining boshqa metodlardan farqi nimalardan iborat?
6. Nima uchun onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasi ota-onalar va jamoat tashkilotlari vakillari bilishlari kerak?
7. Sizningcha onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasi yana qanday sifatlari bilan to'ldirilsa maqsadga muvofiq?

OILADA OTA-ONALAR OBRO'SINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Jamiyatning iqtisodiy, madaniy, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishi oilada bolalar tarbiyasi bilan bevosita uzviy bog'liq. Bu xususda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 63-moddasida «Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega» va yana 64-moddasida «Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar», deb huquqiy asoslab ko'rsatilgan. Ota-onalarning bunday huquqiy burchi, vazifasi, qonuniy negizi belgilanishiga qaramasdan uni oila tarbiyasiga joriy etish sohasida kamchiliklar mavjud. Ota-onalarning farzandlar oldida obro'si bo'lmas ekan, farzandlar tarbiyasi, kamoloti ta'minlanmasligi barchaga ayon.

Odam bolasi hamma narsaga qodir. Ammo bolani oila, mahalla, jamiyat manfaatlariga mos barkamol inson etib tarbiyalash hozirgi davrning asosiy dolzarb muammosidir. Bunday ma'suliyat bevosita oilada ota-onalar zimmasiga yuklatilgan. Barcha ota-onalar keksalikda piru-badavlat ota-onalar bo'lishni, birinchi navbatda, farzandlar ardog'iga, hurmat-izzatiga, qadr-qimmatiga sazovor bo'lishni, qolaversa, mahalla va keng jamoatchilik nazarida obro'-e'tiborli, qadrli bo'lishni xohlaydi va shunday bo'lishga harakat qiladi. Ota-onalarning bunday hurmat-izzatga sazovor bo'lishi oliy baxt hisoblanadi. Ammo bunday oliy baxtga ota-onalarning muyassar, loyiq bo'lishi oilada amalda o'z farzandlari oldida haqiqiy obro'ga ega bo'lishlariga bevosita bog'liq. Agar ota-onalar shunday yuqori obro'ga ega bo'lsalar, oilada bolalar tarbiyasi samarali olib boriladi. Oqibatda, farzandlar barkamol inson bo'lib tarbiyalanadi. Bunday oilalar O'zbekistonda ko'pchilikni tashkil etadi. Biroq oilada ota-onalar obro'si bo'lmasa, bolalar tarbiyasida buzilishlar paydo bo'ladi. Hozir ba'zi oilalarda o'smirlar tomonidan sodir bo'layotgan turli darajadagi qonunbuzarliklar, yoshlarning giyohvand moddalar iste'mol qilishi, turli diniy oqimlar ta'siriga berilib ketayotganligi hamda ba'zi farzandlarning o'z ota-onalarini keksalikda tan olmasligi hatto ularni tahqirlash kabi sharq xalqlari oila turmush tarziga noma'qul bo'layotgan voqealar oila tarbiyasini tahlil etishni, tashkil etishni va takomillashtirib borishni taqozo etmoqda.

Ba'zi oilalarda sodir bo'layotgan bunday voqealarning bosh sababi birinchi galda oilalarda ota-onalarning obro'si yo'qligi va farzandlariga tarbiyaviy ta'sir ko'rsata olmayotgani oqibatidir.

Xo'sh, ota-onalar obro'si nima? U farzandlar tarbiyasida qanday o'rin egallaydi? Ota-onalar obro'si qanday tarkiblardan tarkib topadi? Nima uchun ota-onalar obro'si farzand tarbiyasida asosiy o'rin tutadi va amaliy ahamiyatga ega? Ota-onalar obro'si qanday tarkib toptiriladi? kabi savollarga javob topish lozim. Mazkur savollarga hozirgi zamon oila pedagogikasi fani ilmiy asosli javob berishni oila turmush tarzi va ijtimoiy hayot talab qilmoqda.

Yuqoridagi savollarga o'z zamonasida mashhur alloma Abu Ali ibn Sino «Donishnoma», «Tadbir al-manozil» asarlarida, «...Bola tarbiyalash oila, ota-onalarning asosiy vazifasidir. O'z kamchiliklarini tuzatishga qodir bo'lgan kishigina tarbiyachi bo'lishi mumkin. Axloqiy tarbiyada eng muhim vositalar bolaning nafsoniyatiga, g'ururiga tegmagan holda, yakkama-yakka suhbatda bo'lish, unga nasihat qilishdir» -tarzida asosli hamda mashhur pedagog A.S.Makarenko «Ota-onalar kitobi»da oila tarbiyasida ota-onalar obro'si haqida qimmatli fikrni bildirgan: «Chinakam avtoritet sizning grajdanlik faoliyatingizga, grajdanlik tuyg'ularingizga, bola hayotini bilishingizga, sizning unga beradigan yordamingizga va uning tarbiyasi uchun o'zingizni javobgar deb bilishingizga asoslanadi. Ota-onalar avtoritetining asosi, negizi bo'la oladigan birgina narsa bor, u ham bo'lsa ota-onaning turush-turmushi va ishi, ota-onaning grajdanlik siymosi, xulq-atvoridir» tarzida javob bergan.

Haqiqatdan ham oila tarbiyasida ota-onalar obro'si asosi, negizi bo'ladigan narsa ota-onaning turush-turmushi va ishi, ota-onaning grajdanlik siymosi, xulq-atvori va bola hayotini bilishga, ota-onaning unga beradigan yordamiga, uning tarbiyasi uchun o'zini javobgar deb bilishi kabilardan tashkil topadi. Ana shu sifatlar ota-onalar obro'sining asosiy pedagogik yo'nalishlarini tashkil etadi. Ota-onalar oilada bolani to'g'ri tarbiyalash uchun buni bilishi bag'oyat muhim. Va oila sharoitidan kelib chiqib tadbqiq qilishlari maqsadga muvofiq.

Amerikalik mashhur pedagog Benadjimin Spok onalarni bolalar tarbiyasida haddan oshib ketishdan saqlanishga chaqiradi. Ziyraklik qiling, -deydi u, -«Bolaning istagi va irodasini hisobga oling. Biroq ehtiyot bo'ling, bolaga o'zingizni qulga aylantirishga imkon bermang, ota-ona obro'si hal qiluvchi rol' o'ynashini yodda tuting. Men shubhasiz ko'r-ko'rona bo'ysunishni emas, haqiqiy obro'ni ko'zda tutayapman. Gap bolani jazolash ustida emas, balki unga nima yaxshi va adolatli ekanligini o'rgata olish ustida ketayapti. Tarbiya metodi sifatida jazo berish uchun, zarurat bo'lmasligiga erishish zarur. ...O'z farzandingiz oldida ojizlik qilmanglar. Zarur bo'lib qolganda ularga nisbatan qattiqqo'llilik qilishdan cho'chimangiz. Qattiqqo'llilik badjahillik emas: bu bolani quvonch va do'stlik muhitida tarbiyalash demakdir», -deb juda o'rinli ta'kidlagan. Ba'zi ota-onalar o'z farzandlari oldida ziyrak bo'la olmaydi ya'ni o'z hukmlarini o'tkaza olmaydi, oqibatda o'z bolalari oldida qulga aylanadi. Natijada vaqt o'tishi bilan ota-onalar obro'si yo'qola boradi.

Yu.P.Azarov «Oila pedagogikasi» (1998 yil 51-bet) da «Bola o'z tarbiyasini o'zi yaratadi. Kattalarning vazifasi unga o'z qobiliyatlarini to'liq darajada taraqqiy ettirishga yordam berishdan iboratdir. Bu yordam bola tabiati kamolotini e'zozlashdan emas, balki tarbiyalovchi sharoitlar yaratish, bola hayotini oqilona tashkil etish, uning tabiiy xususiyatlarini to'laroq ochishga qaratilgan mashg'ulotlarga jalb etishdan iboratdir».

Chindan ham bola o'z tarbiyasini o'zi yaratadi. Ota-onalarning, kattalarning vazifasi bolaga o'z qobiliyatlarini to'laroq darajada rivojlantirishga yordam berishdan iborat. Bu yordam bolani avaylash emas, balki tarbiyalovchi sharoitlar yaratish va bola hayotini oqilona tashkil etishga yordam beradigan mashg'ulotlarga jalb etishdan iborat deb juda o'rinli maslahat bergan. Ota-onalar buning uchun birinchi navbatda oila tarbiyasida bolalarga bolalik chog'larida o'yin, o'qish, mehnat faoliyatlarida amaliy yordam berishlari darkor. Ana shundan keyingina ota-onalar o'z farzandlari oldida obro'ga ega bo'ladi. Natijada ota-onaning bolaga tarbiyaviy ta'siri orta boradi. Aksincha ota-onalarning bolalar nazarida obro'si bo'lmasa, ularning bolalarga ko'rsatadigan tarbiyaviy ta'siri kamaya boradi. Bu esa oila tarbiyasida yomon oqibatlarga olib keladi. Shuning uchun ham «Oila

pedagogikasi»da obroʻsiz tarbiya yoʻq. Ota-onalar obroʻsi bolaga nisbatan yuksak talabchanlik, unga va uning qiziqishlariga hurmat tufayli erishiladi, deb oʻrinli taʼkidlagan. Haqiqatdan ham, obroʻsiz oilada bola tarbichsi yoʻq va boʻlishi mumkin emas. Faqat ota-onalarning haqiqiy obroʻsi bolani toʻgʻri tarbiyalashning zarur sharti hisoblanadi. Ota-onalar obroʻsi bolaga nisbatan yuksak, talabchanlik, unga va uning qiziqishlariga hurmat tufayli shakllanadi. Ota-onalar oʻz bolalarini hurmat qilmas ekan, ular obroʻga erisha olmaydi.

Bizningcha, oilada ota-onalar obroʻsini tarkib toptirish mumkin va bu ish u qadar qiyin ham emas. Buning uchun birinchi navbatda ota-onalar fazand tarbiyasi sohasida huquqiy masʼuliyatni his etishi, kelajakda ota-onalik hurmatiga sazovar boʻlishni anglashi va uni qoʻlga kiritishga hohish boʻlishi hamda birozgina amaliy harakat lozim deb hisoblaymiz. Oilada ota-onalarning oʻz farzandlari oldida obroʻga ega boʻlishning pedagogik asoslari asosan quyidagi yoʻnalishlardan tashkil topadi:

Farzandlarini har tamonlama pedagogik-psixologik jihatdan (xarakteri, feʼlatvorini) bilishiga va shu asosda ular bilan uzluksiz tarbiyaviy tadbirlarni olib borishi;

Farzandlar oldida xozir va kelajakda hurmatlanish, eʼzozlanish, qadrlanishni hozirdan aniq tasavvur qilishi, anglashi;

Farzandlar oldida konstitutsion xuquqlari, burchlarini, vazifasini bilishi;

Farzandlarning oiladagi va ijtimoiy hayotini rejim asosida maqsadga muvofiq iqtisodiy toʻgʻri tashkil qilish uchun shart-sharoit yaratishi;

Farzandlarning yosh rivojlanish davrlarini hasobga olib ularga koʻrsatiladigan tarbiyaviy taʼsirlarning uygʻunlashtirib olib borishi;

Farzandlar faoliyatini doimo sezgirlik bilan kuzatib, nazorat etib, rahbarlik qilishi;

Ota-onalarning muomala, munosabatga kirishishi va hamkorlikda ahil oila jamosi boʻlib yashay olishi;

Oilada sogʻlom pedagogik-psixologik muhitni va ichki oilaviy tartib-intizomni oʻrnata olishi;

Farzandlar tarbiyasi bo'yicha maxsus pedagogik, psixologik bilim, ko'nikma va tajribalarni ota-onalar o'zlarida tarkib toptirishi;

Farzandlarga ota-onalik mehrini bera olishiga va ular ishonchiga kira olishi;

Farzandlar tarbiyasini istiqbolini (kelajak maqsadini) aniq tushuna olishi va shunga mos ish tutishiga hamda shu sohada hohish, faol harakatning bo'lishi;

Farzandlarga ta'sir ko'rsata olish metodlari, shakllarini bilishi va oila hayotida qo'llay olishi;

Farzanlarning intilishlari, qiziqishlari, umidlarini bilshiga qo'llab-quvvatlab va ularni maqsadli yo'naltira olishi;

Farzandlarga hayotda qiynalgan damlarda qiyinchiliklarni bartaraf qilishda amaliy yordam bera olishi;

Farzandlarning shaxsiyatini humat qilish va talabchan bo'lishi;

Farzandlarni o'z vaqtida, o'rnida erkalatishi, g'amxo'r va mehribon bo'lishi;

Farzandlar faoliyatini (o'yin, o'qish, mehnat) almashtirib vaqtida ilhomlantirib, qo'llab-quvvatlab, o'ziga ishonchini tarbiyalab borishi;

Farzandlarning namunali xulq-atvori, harakatlari, ishlarini vaqtida va o'rnida tahlil etib, maqtab hamda noo'rinlarini jazolab borishi;

Farzandlarni qahr bilan emas, balki mehr bilan tarbiyalab borishi;

Farzandlarda milliy g'oya, milliy mafkura, milliy ong, milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur va milllatidan faxrlanish tuyg'ularini tarbiyalab borishi;

Farzandlarni oila va ijtimoiy hayotda faol, fidoyi hamda mustaqil bo'lib yashashga o'rgatmog'i, odatlantirmog'i;

Farzandlarni oilani, mahallani, Ona Vatanni, xalqini, uning an'analarini, urf-odatlarini, qadriyatlarini bilishi va sevishi, qadrlashga o'rgatishi, odatlantirishi;

Farzandlarga birinchi navbatda ota-onaning, oilaning, mahallaning har tomonlama tarbiyaviy ta'sirini doimo va uzluksiz ta'minlashi;

Farzandlarda milliy xulq-atvor, ko'nikma va odatlarni shakllantirib borishi;

Ota-onalarning farzandlar bilan birgalikda mehnat qilishi va mehnat asosida tarbiyalab, uzluksiz mehnatga o'rnatishi va xokozo;

Shunday qilib, oilada ota-onalarning fakrzandlar oldida obro‘ga ega bo‘lishi yuqorida sanab ko‘rsatilgan ota-onalar obro‘sining tarkibiy qsimlarini ota-onalarning ilmiy-nazariy o‘zlashtirishlari va ularni oila sharoitida farzandlar tarbiyasida nuqsonlarsiz, uzluksiz qo‘llash bilan bog‘liq ko‘nikma va tajribalari bilan amalga oshiriladi hamda oila tarbiyasining samaradorligini ta‘minlashga zamin yaratadi.

Mustaxkamlash uchun savollar

1. Qanday rasmiy hujjatlar va ob‘ektiv hayotiy o‘zgarishlar oilada ota-onalar obro‘cini oshirishni taqoza qiladi?
2. Nima uchun ota-onalarning oila tarbiyasida obro‘ci bo‘lishi lozim?
3. Oilada ota-onalarning obro‘ci bo‘lmasligi qanday ko‘ngilsiz voqealarni keltirib chiqaradi?
4. Ota-onalar obro‘ci nima va u qanday tarkib toptiriladi?
5. Ota-onalar obro‘ci haqida sharq mutafakkirlari va mashhur pedagoglar qanday g‘oyalarni asoslagan?
6. Ota-onalar obro‘sining pedagogik asoslari haqida xorijiy pedagoglar va hozirgi zamon oila pedagogikasida qanday fikrlar mavjud?
7. Ota-onalar obro‘sining asosiy yo‘nalishlari nimalardan tashkil topadi?
8. Nima uchun ota-onalar oilada ota-onalar obro‘ci haqida ilmiy-nazariy ma‘lumotga ega bo‘lishlari va ularni hayotda tadbiiq etishlari darkor?
9. Nima uchun bo‘lajak bakalavr mutaxassis kadrlar ota-onalar obro‘ci haqida ilmiy ma‘lumotga ega bo‘lishi kerak?
10. Sizningcha, oilada ota-onalar obro‘sining yana qanday qirralari mavjud?

OILA TARBIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ShART-ShAROITLARI

Farzandlar tarbiyasi - inson hayotining eng muhim va zaruriy sohasini tashkil etadi. Chunki bola tarbiyasini olib bormasdan, uni to‘g‘ri yo‘lga qo‘ymasdan, oila va jamiyat hayotini davom ettirish mumkin emas. Bu haqiqatni har bir mutaxassis va ota-ona anglab yetishi darkor. Shuning uchun har bir O‘zbekiston fuqarosi bu to‘g‘rida o‘ylasa, shu asosda butun hayotini tashkil etsa va yo‘naltirsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bolalar mamlakatimizning kelajakdagi fuqarolari, tarixni, oilani, hayotni, kelajakni va har birimizning kimligimizni davom ettiruvchilarligini hech vaqt unutmasligimiz darkor.

Pedagogik, psixologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, oilaviy tarbiyada bolalarini emotsional, axloqiy kamol toptirish, shakllantirish borasidagi vazifani oiladan boshqa hech nima bosa olmaydi. Ko'plab tadqiqotchilarning fikricha, bolani ota-onasidan (ayniqsa, onasidan) uzoq muddatga ayirib qo'yish anomal buzilishlarga olib keladi.

Bolalarning bolalar yasli va bog'chasida uzoq muddat bo'lishlari ularning kamolotiga, ehtiyoji, qiziqishi va harakteriga salbiy ta'sir etadi. Hozirgi vaqtda ba'zi ota-onalarning ishlab chiqarishda band bo'lishlari yoki bola tarbiyasidagi befarqligi sababli o'zlarining to'laqonli tarbiyaviy vazifalarni bajara olmasliklari tasdiqlamoqda. Aynaqsa, onalarning mehnatda uzoq vaqt bandligi maqsadga muvofiq emas.

Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan o'zaro uzviy aloqada bo'lsagina o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasini maqsadli tashkil etish mumkin. Har bir ota-ona o'z farzandlarni to'g'ri tarbiyalashni, ularni vatan va xalq manfaatlari uchun xizmat qiladigan inson bo'lib yetishuvini orzu qiladi. Ammo ba'zilar buning uddasidan chiqisha olmaydi. Ma'lumki bola tarbiyasi nihoyatda murakkab va ma'suliyatli ishdir. Bola ilk yoshdan boshlab o'z atrofidagi yaqin kishilar ta'sirida tarbiyalana boshlaydi. Uning xarakteri shakllanishida, axloqi tarkib topishida oila muxitining ta'siri beqiyosdir.

Ayniqsa ota-onaning bolaga shaxsiy namuna ko'rsatishi, ularning kundalik o'zaro munosabatlari, so'z va ish birligi, turmush tarzi bola ma'naviy qiyofasini yuzaga kelishida muhim ahamiyatga ega. Lekin o'z farzandlarni haddan ortiq sevadigan va ularga me'yorida ortiq g'amho'rlik qiladigan oilalarda bolalarga yetarlicha talabchanlik qilmaydigan, boladagi ayrim salbiy hatti-harakatlarini bartaraf qilish uchun qanday chora tadbirlar qo'llash lozimligini bilmaydigan yoki bola tarbiyasida ma'suliyatni his qilmaydigan, obro'sini saqlay olmaydigan befarq ota-onalar ham afsuski uchraydi. Hatto keyinga yillarda ba'zi o'smir-yoshlarning giyohvandlikka kirib ketayotganligi, turli yod ta'sirlarga kirib qolishi, o'z ota-onasiga bo'ysunmasligi, keksa ota-onalarini tan olmasligi, hatto tahqirlashlari,

qarovsiz qoldirishi, ba'zi ota-onalarning obro'sizlanishi, ota-onalarning milliy tarbiya mohiyatini bilmasligi kabi muammolar kuzatilmoqda.

Bu muammolarning yagona to'g'ri yechimi oila tarbiyasini takomillashtirish, ota-onalarni pedagogik bilimlar bilan qurollantirishni taqozo qilmoqda. Chunki jamiyat oila tarbiyasi oldiga ulkan talablar qo'ymoqda. Bu g'oyalardan malakali mutaxassislar va ota-onalar maqsadli foydalanishlari ob'ektiv zaruriyat va davr talabi bo'lib qolmoqda.

Ota-onalarni pedagogik bilimlar bilan qurollanirish ob'ektiv zarurat va davr talabi bo'lib qolmoqda. Chunki jamiyat oila tarbiyasi oldiga ulkan talablar qo'ymoqda. Bu xulosalardan malakali mutaxassislar va ota-onalar maqsadli foydalanishlari lozim. Ota-onalarga pedagogik ma'lumot berish, oilaviy tarbiya bo'yicha tajriba almashish, ota-onalarni tarbiya ishlarga bevosita uzluksiz jalb qilish uchun ularni ta'lim-tarbiya muassasalariga, mehnat jamoalari, maxala qo'mitalariga taklif etish maqsadga muvofiqdir. Ota-onaning bu boradagi eng muhim vazifalari bolalar kamolotini oldindan aniq tasavvur eta olishlari, tarbiya maqsadini to'g'ri aniqlashlari va ularni oila sharoitida tashkil etishdan iboratdir. Oila tarbiya metodikasini ilmiy nazariy jihatdan bilishi va amalda qo'llashi muhim. Buning uchun:

Birinchidan, bolalarning oilaviy hayoti va mashg'ulotini to'liq tashkil etish (umumiy hayoti, o'yin, mehnat uydagi o'quv ishlari, sport va boshqalar);

Ikinchidan, o'zlarining shaxsiy faoliyati va dam olishini tashkil etish (ishda, uy xo'jaligida, bolalarni parvarishlashda, o'qish, dam olishda, yosh avlod tarbiyasi yuzasidan jamoat ishlarida va hok). Biroq bu ishda bir qancha qiyinchiliklar mavjud. Ilg'or oilalar ham tarbiyaning maqsadini, vazifalarini va o'z ma'suliyatlarini yaxshi bilsalar ham tarbiya usul va vositalarni aniq qo'llay olmaydilar. Ma'lumki, oila tarbiyasida biron-bir uslub alohida qo'llanilmaydi, balki barcha uslublar uyg'unlashuvda qo'llaniladi. Hozir ko'proq ishontirish va unga hamohang uslublar ko'proq tadbiq etiladi. (Masalan: ma'qullash, rag'batlantirish). Majbur etish, jazolash esa yordamchi usul sifatida qo'llaniladi. Vaholanki, bola tarbiyasida

sharoit, vaziyatga qarab ulardan o'z o'rnida foydalanish shart. Bu sohada ham takomillashtirish zarur bo'lgan masalalar mavjud.

Demak, tarbiya usullari va uslublarini tanlash, ularni takomillashtirish va tadbqiq etish oila boshliqlarining va olimlarning dolzarb vazifasidir. Oilada yosh avlod tarbiyasining muvaffaqiyati biron-bir alohida olingan usullarga emas, balki puxta o'ylab va yaxshi tashkil etilgan uslublar tizimiga bog'liq. Ularni qo'llash oila shart-sharoitlari, bolalarning tarbiyalanganlik darajasi, ota-onaning tarbiyachilik mahoratiga bog'liq.

Oilada bolalarni tarbiyalash o'zining bir qancha milliy xususiyatlariga ega. Ular xalqning an'analarini, urf-odatlarini, ruhiyati, hayoti va turmush tarzidir. Oilaning bolalarga ko'rsatadigan ta'sir doirasi shunchalar kattaki, u jamiyat ta'siri bilan uyg'unlashib ketadi. Shu bilan birga, biz uning o'ziga xos imkoniyatlari mavjudligini inkor eta olmaymiz. Ayollarning ishlab chiqarishga tortilishi ularning o'z bolalari bilan bo'ladigan muloqot soatlarining kamayishiga sabab bo'lmoqda. Shu sababli yasli, bog'cha, turar joydagi turli yoshdagi bolalar bilan ishlash, maktabdan tashqari muassasalarining tarbiyaviy yordamiga ehtiyoj kuchaymoqda. Eng muhimi ijtimoiy tarbiyaning oila tarbiyasiga ta'sirini oshirish kerak bo'lmoqda. Bolalar tarbiyasiga asosan ota-onalarning o'zaro munosabatlari katta ta'sir ko'rsatadi. Bizda ayollarning teng huquqligi ta'minlangan bo'lsa-da, lekin biologik tenglik yo'qligini inkor eta olmaymiz. Shu sababli onalar bolalar tarbiyasi uchun ko'proq mehnat qilishlarni taqozo etadi. Bundan tashqari ayollar erkaklarga nisbatan ko'proq vaqtni uy ishlariga sarflaydi. Sotsiologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, hatto dam olish kunlari ham ayollar uy ishlari uchun 9 soatdan 11 soatgacha vaqt ajratadi. Ishlovchi ayollar bola tarbiyasi uchun juda oz vaqt ajratishga majbur. Ertalab, ishga jo'nashdan oldin bolalarini ovqatlantiradi, kiyintiradi, yasli va bog'chaga olib boradi, maktabga jo'natadi. Bu sohada amaliy tadbirlar belgilash darkor.

Otaning uy ishlaridagi ishtiroki, asosan, buyruq berishda ko'proq (oilaning iqtisodini ta'minlashda hatto ba'zi otalar buni ham uddalay olishmayapti) namoyon bo'ladi. «Uni bajar, nima uchun buni bajarmading, hoziroq bajar» va hok. Uning

vazifasi ko‘proq oilaning iqtisodiyotini va farzandlarning sog‘lig‘i to‘g‘risida g‘amxo‘rlikda ifodalanadi. Otalarning tarbiyachilik faoliyatini oshirishni kundalik oilaviy hayot talab qilmoqda. Oila tarbiyasini takomillashtirishda oila tarbiyasi, xalq tarbiyashunosligi, mahalla tarbiyasi, maktabgacha tarbiya, maktab tarbiyasi, o‘rta maxsus, kasb-xunar tarbiyasi, oliy maktab tarbiyasi, xarbiy tarbiya, diniy tarbiya muassasalari shakllarida amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Oilada tarbiya usullarini qo‘llashda bir-birlarining tajribasidan foydalanadilar. Shu nuqtai nazardan oilalarni shartli ravishda bir nechta guruhlariga bo‘lish mumkin, ya’ni «qattiqqo‘l», «o‘rtacha», «yumshoq» va «o‘ta intizomsiz» oilalar. Birinchi guruhga kiruvchi oilalar o‘z faoliyatlarida talabga asoslangan uslublarga, hatto tan jazosi berish orqali tarbiyalashga asoslanadilar. Ikkinchi guruhga asoslanuvchi oilalar esa o‘z faoliyatlari namunasida, ishontirish, yumshoq intizom, shirin, to‘g‘ri muomala orqali tarbiyalashga asoslanadilar. Agar «qattiqqo‘llik» intizomli oilalarning ichki munosabatlarida hukmronlik qilinsa, «yumshoq» intizomlilarda esa demokratiya, tenglik munosabatlari mavjuddir.

Oilaviy kelishmovchiliklar, ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi tengsizlikka asoslangan munosabatlar, ayrim ota-onalarning madaniyat va ma’lumotining pastligi mavjud tarbiyaga oid bilimlarni o‘zlashtirishga halaqit beradi. Beqaror kayfiyat, hayotiy o‘zgarishlar oilaviy muhitda qarama-qarshilikni vujudga keltiradi. Ota-onalarning bir-birini tushunmasliklari yoki o‘zaro kelishmovchiliklari yoki noo‘rin bolalar yonini olishlari uning xulqiga muayan darajada ta’sir ko‘rsatadi.

Ota-onalarning bolalarga ko‘rsatadigan tarbiyaviy ta’sirlarini tashkil etishdagi qarama-qarshilik, yo‘l qo‘yilgan xatolarning oqibatidir. Bu rivojlanib borayotgan fan-texnika taraqqiyoti, ta’lim, axborot va aloqalar, urbanizatsiya va aholi migratsiyasi natijalarida yanada murakkablashmoqda. Yosh avlod tarbiyasida o‘tmish ajdodlar tajribasini bilmaslik va undan maqsadli foydalana olmaslik, ota-onalar bilim saviyasi hamda tajribasining bola rivojidan orqada qolayotganligi, axborot tizimining ortib borishi, ba’zi ota-onalarning ishlab chiqarishda ko‘p vaqt yo‘qotishlari va boshqa omillar bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda.

Oilalarni har tomonlama o'rganish ularning faoliyatlarini qiyosiy tahlil etish va baholash maqsadida ko'plab oilalarda tabiiy kuzatishlar va suhbatlar olib borildi. O'tkazilgan kuzatishlar va suhbatlar natijasi quyidagi pedagogik xulosalarni chiqarishga imkon beradi.

1.Oila tarbiyasini yaxshilash uchun, bola shaxsini kamolotga yetkazish uchun, uni har tomonlama o'rganish, shuningdek, oilaviy tarbiya usullari va shakllariga ijodiy yondoshish uni takomillashtirishdir. Yoshlarni har tomonlama o'rganish ularni o'qitish, mehnatga, o'z-o'ziga, o'rab turgan muhitga, inson kamoloti uchun zarur bo'lgan sifatlardan eng muhimlarini ajrata olishga o'rgatish imkonini beradi.

2.Ota-onalar o'rtasida tarbiyaga oid bilimlarni targ'ib qilish, ayniqsa, oilaviy tarbiyada qiyinchilikka uchrayotgan ota-onalarga jamoatchilik va davlat yordamini kuchaytirish lozim.

3.Oila tarbiyasida ijodiy yutuqlarni qo'lga kiritgan ota-onalar tajribalaridan foydalanish uchun ularni maktabning kengaytirilgan yig'ilishlariga, ota-onalar qo'mitalarining majlislariga taklif etish va o'z tajribalari bilan o'rtoqlashish foydalidir. Shu maqsadda maktabda ota-onalar kunini joriy etish.

4.Ota-onalar qo'mitalari rahbarlarining bevosita boshchilagida radio eshittirish va tele ko'rsatuvlarni uzluksiz tashkil qilish. Bunda «Ota-onalar ilk tarbiyachi», «Ota-onalar bolalar tarbiyasining asoschilari», «Ota-onalarning bola tarbiyasidagi shaxsiy namunasi va uning ahamiyati», «Yoshlarni mehnatga, hayotga, turmushga o'rgatish va tayyorlashda oila, maktab va jamoatchilikning hamkorligi» kabi mavzulardagi eshittirishlarni va ko'rsatuvlarni doimo tayyorlab o'tkazish.

5. Oynai jahon ko'rsatuvlarida namunali va salbiy tomondan tanilgan tajribalarni eng kamida har oyda ko'rsatib borish.

6.Bolalarning xalq og'zaki ijodiga doir qiziqishlarini o'stirish maqsadida suhbatlar, hikoyalar, ertak va dostonlar o'qib eshittirishni yo'lga qo'yish.

7.Oilada o'zbek xalqi axloqi, ma'naviyati, qadriyatlarini ruhida tarbiyalashning o'ziga xos milliy usul va vositalaridan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish.

8.Oilalarda o'zbek xalqining tarbiya sohasidagi an'ana, udum, urf-odatlarining mohiyati, mazmuni haqida targ'ibot ishlarini kuchaytirish.

9.Bolalarga milliy mafkura, milliy g'oya, milliy ong, millatidan faxrlanish tuyg'ularini tarbiyalashga erishish.

10.Bola tarbiyasida o'zbek xalq maqollari, hikmatlari va rivoyatlarining tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanishni yo'lga qo'yish.

11.Ota-onalarga televideniye orqali ko'rgazmali amaliy tajribalarni ko'rsatishni va ular uchun alohida «Oila» jurnali nashrini joriy etishga erishish va h.k.

Ma'lumki, har qanday ota-ona o'z bolasiga tikanni ham ravo ko'rmaydi, turli qiyinchiliklar, xavf-xatarlarning oldini olishga intiladi. Ota-onalar bolalariga o'ta «qattaqqo'l» yoki «yumshoq»lik bilan munosabatda bo'lishlari me'yorini bilishi va uning oqibatlarini nimalarga olib kelishini ham nazariy, ham amaliy qo'llashlari juda muhim. Eng muhimi ota-onalar tarbiyada ko'zda tutilgan maqsadni o'z xotiralarida pinhon saqlashlari lozim. Bu usul oilada bolalarni to'g'ri tarbiyalashning asosi hisoblanadi. Ota-onalar oila tarbiyasida qarash, g'oyalar va amaliy harakatlarida qat'iy bo'lishlari shart va aks holda, tarbiya ijobiy natija bermaydi.

Ota o'z farzandlarida maqsadga intiluvchanlik, botirlik, javobgarlik kabi sifatlarni shakllantirish bilan ajralib turadi. Bunday sifatlari o'g'il-qizligidan qat'iy nazar inson egallashi lozim bo'lgan sifatlari hisoblanadiki, ularsiz to'laqonli inson shaxsini kamol toptirish mumkin emas. Buning isbotini shunda ko'rish mumkinki, ona qo'lida otasiz voyaga yetgan o'g'il bolada erkaklarga xos oilaviy rahbarlik (tashkilotchilik) fazilatlariga muhtojlik kuchli bo'ladi, ayniqsa, u yetuklik yoshiga yetganida bu ehtiyoj yana ham kuchayadi.

Otaga bo'lgan muhabbat-bu birinchi navbatda unga bo'lgan hurmatda o'z ifodasini topadi. Otaning obro'si uning o'ziga xos shaxsiyatida namoyon bo'ladi. Ota o'g'lini o'z fikrini muloyim ifodalay olishga, munozarali voqeada o'z fikrini qat'iy himoya qilishga, qiziqqonlik, bachkanalik qilmaslikka o'rgatadi. Shuning uchun ham otaning o'rni o'g'il bolani kuchli shaxs sifatida shakllantirishda

nihoyatda kattadir. Bu sifatlarni esa ota o'zining shaxsiy namunasida-o'g'liga, onaga, ayolga, xotin-qizlarga bo'lgan munosabatlarida qaror toptirib boradi.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Oila tarbiyasining ijtimoiy tarbiya bilan uzviy bog'liqligini qanday tushunasiz?
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Oila kodeksida ota-onalarga bola tarbiyasi haqida qanday ma'suliyat yuklatiladi?
3. Nima uchun oila tarbiyasi takomillashtiriladi?
4. Oila tarbiyasini takomillashtirishning qanday yo'llari mavjud va siz uni qaysi shaklda hal qila olasiz?
5. Sizningcha, oila tarbiyasida bolalarni chekish, ichish kabi illatlardan qanday holi etib tarbiyalash mumkin?
6. Nima uchun ba'zi farzandlar ota-onalarini keksaliklarida tan olishmaydi?
7. Nima uchun ba'zi o'smir, o'spirin va yoshlar qonunbuzarliklarni sodir etishadi.
8. Nima uchun oilada ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish darkor?
9. Oila tarbiyasini takomillashtirishning qanday shart-sharoitlari mavjud?

Topshiriq

1. Siz ota-onalarning bola tarbiyasidagi o'rni va rolini qanday tushunasiz?
2. Bola tarbiyasida ota-onalarning ibrati haqida Abdurauf Fitratning «Oila va oilani boshqarish tartiblari» va Rizouddin ibn Faxruddinning «Oila» asarlaridagi fikrini o'rganing?
3. Rizouddin ibn Faxruddinning «Oila» asarida ota-onalar vazifasi sarlavhasini o'qing?

Xulosa

Ota-onalar o'z bolalarining sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari ijtimoiy-axloqiy, psixologik, pedagogik va huquqiy jihatdan ham mas'uldirlar. Ana shu g'oyalar oila tarbiyasi mazmunini va ota-onaning vazifalarini belgilashga asos, negiz bo'lib xizmat qiladi.

Albatta bunday barkamol farzandni tarbiyalash oilada ota-onalar zimmasiga yuklatilgan. Buning uchun avvalo ota-onalar oila tarbiyasining mohiyati, mazmuni, maqsadi, vazifasi, shakli va metodlari to'g'risida atroflicha keng ma'lumotga ega bo'lishi lozim.

Agar ota-onalar oila tarbiyasining maqsad va vazifalarini aniq, ravshan tasavvur eta olmasalar, bolalar tarbiyasi noaniq, taxminiy, maqsadsiz olib boriladigan hamda natijalari esa shunga yarasha kechadi. Har bir ota-ona o'z farzandlarining kamolini ko'rishni, hayotda baxt-saodatga erishuvini va keksayganda farzandlari oldida piru badavlat, izzat-hurmatli, ardoqli ota-ona bo'lishini hohlaydi va shunga harakat qiladi. Ardoqli ota-ona bo'lish uchun esa oila tarbiyasining maqsad va vazifalari nimalardan iboratligi to'g'risida ilmiy ma'lumotga ega bo'lishni kundalik hayotning o'zi taqozo qilmoqda. Shu o'rinda ota-onalar oila tarbiyasining maqsad va vazifalarini nafaqat bilish emas, balki hozir o'z farzandlari ongiga zaruriy fazilatlarni o'z vaqtida, o'rnida singdirmas ekan, keksaligida farzandlar oldida izzat-hurmatga sazovor, ardoqli ota-ona bo'la olmasligini eslatish joiz.

Oilada bolani har tomonlama yetuk inson etib tarbiyalash dolzarb pedagogik muammolardan biridir. Oilada bolalar ota-onalar oldidagi burchi va vazifasini anglashi, uni oila ijtimoiy hayotida bajarishga tayyorlash oila tarbiyasining asosini, negizini tashkil qiladi. Oilada bu masalani to'g'ri hal qilmay, oilaning barqaror, ishonchli va mustahkam bo'lishini ta'minlash qiyin.

Muammoning ilmiy va amaliy hal qilinishi esa ota-onalarning kayfiyatini, ruhiyatini ko'tarilishi, sog'lig'ini ta'minlash orqali uzoq umr ko'rib, piru-badavlat bo'lishiga poydevor yaratadi. Oilada sog'lom ma'naviy, tarbiyaviy muhit yuzaga

keladi. Shuning uchun ham oilada farzandlarning ota-onalar oldidagi asosiy burchi va vazifasini bajarishga ularni amaliy tayyorlash orqali erishiladi.

Albatta yomon xulq-atvorni odatga aylantirgan ba'zi farzandlar o'z ota-onalarining ularga bergan tarbiyasi natijasida o'zlashtiradi. Bunday hol ota-onalarning o'z bolalariga ota-ona oldidagi farzandlik mas'ulyati, burchi va vazifalarini o'rgata olmasligi oqibatida ya'ni bolaga tarbiya berishidagi qo'pol nuqsoni deb izohlash to'g'ri bo'ladi.

Bugungi jamiyatimiz ta'limning bosh maqsadi o'quvch-yoshlarni jamiyat, davlat va oila oldida o'zining ma'suliatini chuqur anglaydiga, erkin fikrlovchi, faol, ilmni, axloqni, mehnatni va haqiqatni sevadigan, kamtar insonlarni o'qitib tarbiyalashdan iborat.

Ota-onalarga oila tarbiyasining vazifalari haqida ma'lumot berish, pedagogik madaniyatni oshirish, oilada farzandlarni oilaparvar, millatparvar, vatanparvar, ijtimoiy faol, ma'naviy boy barkamol insonni shakllantirishning, oilani mustahkamlashning hamda jamiyatni ijtimoiy rivjlantirishning zarur sharti bo'lmog'i darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2010. 21-b.
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi: (2012 yil 1-maygacha bo'lgan o'zgartish va qo'shimchalar bilan) - Toshkent: «Adolat», 2012 y. -192 b.
3. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. 1-kitob. – Toshkent, 1953.
4. Abu Ali ibn Sino. Tadbir-al manozil. – Tehron, 1939.
5. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig.-Toshkent: «Fan», 1972.-964 b.
6. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent, 1983.
7. Al-Buxoriy. Al-adab al-muftrat. – Toshkent: Ozbekiston, 1990.
8. Az-Zamaxshariy. Nozik iboralar. – Toshkent: Kamalak, 1992.
9. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: Istiqlol, 1994.
10. Quroni Karim. Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur. -T.: Cholpon, 1992, 544 b.
11. Axloq-odobga oid hadis namunalari. – Toshkent: Fan, 1990.
12. Abdurauf Fitrat. Oila va oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Manaviyat, 1999.
13. Azarov Yu.P. Oila pedagogikasi. – Toshkent, Oqituvchi, 1988.
14. Rizouddin ibn Faxruddin. Oila. – T.: Mehnat, 1991.
15. Faxr-ul Banot Subg'atulloh qizi. Oila saboqlari. - Toshkent: Mehnat, 1991.
16. Usanov Abdulahat. Oilaviy an'analar - axloq va mehnat tarbiya vositasi. - Samarqand: SamDU nashri, 1990.
17. Usanov Sh. Ota-onalarning farzandlar kamolotidagi harakati shaxsni shakllantirish vositasi. Bola va Zamon jurnali. №1. 2022-yil. 58-60-b.
18. Usanov Sh. O'quvchi-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda ota-onalarning pedagogik madaniyatini takomillashtirishning ayrim jihatlari. Xalq ta'limi jurnali. №6 / 2022-yil. 112-115- b.
19. Usanov Sh. Bola tarbiyasida oila, ta'lim-tarbiya muassasalari, mahalla va jamoatchilikning o'zaro hamkorligi takomillashtirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari. Ta'limda xalqaro baholash tadqiqotlari: amaliyotdagi muammolar va istiqboldagi vazifalar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari Samarqand, 2022-yil. 125-128-b.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
1. Farzand barkamolligida ota-onalarning asosiy vazifalari.....	5
2. Bolalarning ota-onalar oldidagi farzandlik burchi va vazifalari.....	11
3. Otaning farzandlar tarbiyasida shaxsiy namunasi.....	17
4. Onaning qizlar tarbiyasida shaxsiy namunasi.....	23
5. Oilada ota-onalar obro'sini oshirishning pedagogik asoslari.....	31
6. Oilaviy tarbiyani takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari.....	36
Xulosa.....	44
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	46

